

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ
ГУМАНІТАРНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Форма навчання: денна

Кафедра: суспільних дисциплін

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти
на тему:

**ОРГАНІЗАЦІЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТАРШОКЛАСНИКІВ
ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
(1917-1921 РР.)**

Виконав магістрант 2 курсу
спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія)
Піотровський Олександр Олегович

Науковий керівник: **Савчук Наталія Сергіївна**,
кандидат філософських наук, доцент

Рецензент: **Гамрецька Галина Степанівна**,
кандидат філософських наук, доцент

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917-1921 РР. ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ	8
1.1. Українська революція (1917-1921 рр.) в історичній долі України.....	8
1.2. Висвітлення Української революції в історичній літературі.....	21
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТАРШОКЛАСНИКІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 РР.	41
2.1. Самостійна робота як педагогічний засіб організації й управління самостійною діяльністю школярів на уроках історії.....	41
2.2. Урізноманітнення видів самостійної роботи учнів під час вивчення Української революції (1917-1921 рр.).....	49
2.3. Організація самостійної роботи з історичними документами.....	62
ВИСНОВКИ	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	76
ДОДАТКИ	83

Актуальність дослідження. Сучасна освіта переживає суттєві зміни, і її успіх нерозривно пов'язаний із потенціалом вчителя, його особистісними якостями та професійною компетентністю. Без цих компонентів неможливо успішно вирішувати нові виклики та завдання, які постають перед викладанням і вихованням у контексті сучасних освітніх парадигм. Сучасний учитель має володіти не тільки ґрунтовними знаннями зі свого предмета, але й вмінням застосовувати їх у різних педагогічних ситуаціях, швидко адаптуватися до змін у суспільстві, а також знаходити нові підходи для формування особистості учня. Професійна компетентність учителя є важливим чинником цього процесу. Це не лише набір знань і вмінь, але й сукупність його особистих можливостей, які дають змогу самостійно й ефективно реалізовувати завдання педагогічного процесу, а також створювати відповідні умови для навчання і розвитку учнів.

Ця тема є актуальною темою в контексті сучасної шкільної історичної освіти. Період Української революції є одним із найскладніших та найвизначніших етапів вітчизняної історії, адже саме в цей час закладалися основи української державності та формувалися ключові національно-політичні ідеї. Глибоке розуміння подій цього періоду має вирішальне значення для формування національної ідентичності учнів, їхнього розуміння процесів державотворення та громадянської відповідальності. Самостійна робота здобувачів освіти під час вивчення цього історичного періоду не тільки сприяє кращому засвоєнню матеріалу, але й розвиває важливі компетентності, такі як критичне мислення, здатність аналізувати історичні джерела та самостійно робити висновки на основі різних інтерпретацій подій. Одним із головних завдань учителя в цьому процесі є створення умов для того, щоб учні могли не лише опрацювати матеріал під керівництвом, але й проявляти ініціативу, ставити запитання та самостійно шукати на них відповіді. Вивчення «Української революції 1917-1921» років через організацію самостійної роботи дає змогу здобувачам освіти зрозуміти

складність політичних і соціальних процесів, які відбувалися на території України в той час. Це період, коли національні інтереси зіткнулися з глобальними процесами, такими як Перша світова війна та загальносвітові революційні рухи. Здатність здобувачів освіти самостійно опрацьовувати такі складні теми дозволяє їм розвивати навички аналізу, співставлення фактів і критичної оцінки історичних подій. Методологія організації самостійної роботи може включати різні форми навчання: робота з історичними документами, складання історичних проєктів, участь у дебатах, використання мультимедійних ресурсів. Такий підхід сприяє тому, що учні не тільки пасивно засвоюють інформацію, але й активно беруть участь у навчальному процесі, що робить їхнє навчання більш свідомим і цілеспрямованим.

Особливе значення має формування навичок роботи з першоджерелами, адже для аналізу історичних подій потрібна здатність розуміти і правильно інтерпретувати документи того часу, такі як маніфести, постанови, політичні договори тощо. Використання таких матеріалів в рамках самостійної роботи допомагає здобувачам освіти зрозуміти, як саме ці події відбувалися, які були аргументи сторін, що впливали на хід революції, і чому багато з тих політичних ініціатив завершилися невдачею. Самостійна робота також сприяє розвитку вміння проводити історичні паралелі між подіями минулого і сучасністю.

Аналіз Української революції 1917-1921 років може бути важливим уроком для сучасних школярів у контексті розуміння політичної боротьби за незалежність, питань національної ідентичності та ролі громадян у становленні держави. Особливо важливою є здатність учителя відповідати на сучасні виклики, які ставить перед ним світ швидких технологічних змін і соціальних трансформацій. Світ стрімко розвивається, технології постійно змінюються, і цей процес стає дедалі динамічнішим. Це не тільки впливає на життя суспільства, але й формує нові вимоги до освіти. Сучасний школяр зустрічається з великою кількістю викликів, які потребують розвинених компетентностей для їх подолання. Успішність школяра сьогодні залежить

не тільки від академічних знань, але й від здатності адаптуватися до нових ситуацій, мислити критично, працювати в команді, та знаходити інноваційні рішення. Саме ці компетентності є ключовими для молодої людини, яка прагне бути успішною в сучасному світі. Ці зміни особливо яскраво проявляються у підходах до викладання таких дисциплін, як історія. Застосування нових методик, зокрема поєднання самостійної та проєктної роботи на уроках, дає змогу активніше залучати учнів до навчального процесу. Використання реальних прикладів з життя для ілюстрації історичних подій або явищ сприяє кращому розумінню матеріалу та підвищенню мотивації до навчання. Такий підхід допомагає не тільки краще засвоїти матеріал, але й розвивати особистість учня, готуючи його до вирішення реальних проблем у майбутньому.

Особливу увагу потрібно приділити морально-етичним аспектам освіти. Учитель не лише надає академічні знання, але й є взірцем для учнів, формує у них цінності та ставлення до світу. Формування особистості, здатної до співчуття, толерантності, відповідальності за свої вчинки – важливе завдання сучасної школи. У цьому сенсі вчитель повинен бути моральним лідером, який допомагає учням орієнтуватися в складному світі соціальних норм і цінностей. Також сучасна освіта потребує комплексного підходу, де учні навчаються вирішувати проблеми не тільки індивідуально, але й колективно. Це особливо важливо в умовах, коли суспільство вимагає вміння працювати в багатокультурних колективах, розуміти й поважати думки інших. Проєктні методи навчання, групова робота і дискусії дозволяють учням не тільки засвоювати нові знання, але й практикувати навички співпраці, толерантності, вміння знаходити компроміси.

Таким чином, практична складова цих нових підходів до викладання має вагоме значення. Вона спрямована не тільки на передавання знань, але й на формування ключових компетентностей учнів, які будуть необхідні їм у дорослому житті. Це сприяє розвитку критичного мислення, здатності до самостійної роботи, відповідальності та вмінню співпрацювати з іншими. Всі

ці навички є важливими для формування повноцінної особистості, здатної успішно реалізувати себе в різних життєвих ситуаціях та професійних сферах.

Об'єкт дослідження: історія Української революції 1917-1921 рр.

Предмет дослідження: організація самостійної пізнавальної діяльності старшокласників під час вивчення Української революції 1917-1921 рр.

Мета дослідження: обґрунтувати методичні підходи до організації різних видів самостійної роботи школярів під час вивчення історії Української революції 1917-1921 рр.

Завдання:

1. Актуалізувати історичне значення та уроки Української революції 1917-1921 рр.
2. Здійснити аналіз історіографії Української революції 1917-1921 рр.
3. Визначити та обґрунтувати методичні підходи до організації різних видів самостійної пізнавальної діяльності старшокласників під час вивчення Української революції 1917-1921 рр.

Методи наукового дослідження:

- теоретичні: аналіз та синтез наукових джерел з теми дослідження, порівняння, узагальнення, класифікація і систематизація теоретичних даних застосовані під час вивчення історичної та педагогічної літератури з метою організації самостійної роботи здобувачів освіти;
- емпіричні – спостереження, складання й аналіз творчих завдань для самостійної роботи;

База проведення дослідження: кафедра суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії та Комунальний заклад загальної середньої освіти «Гімназія № 22 імені Олега Ольжича Хмельницької міської ради».

Апробація дослідження. Основні положення й результати дослідження були представлені:

- у тезах доповіді «Українська революція (1917-1921 рр.): історіографічний аспект» та опубліковані у збірнику матеріалів Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції «Студентська молодь у науці» (Хмельницький, 13 травня, 2024 р.);
- у виступі «Організація самостійної роботи на уроках історії в класах НУШ» на VI-му науково-практичному семінарі «Компетентнісний вимір шкільної освіти в умовах Нової української школи» (Хмельницький, 26 листопада 2024 р.).

Структура роботи: Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (49 найменувань). Основний зміст дипломної роботи викладено на 75 сторінках.

РОЗДІЛ 1

УКРАЇНЬСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1917-1921 РР. ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Українська революція (1917-1921 рр.) в історичній долі України

Початок Першої світової війни та початок воєнних дій між росією та Австро-Угорщиною 1 серпня 1914 року мав негайні наслідки для українських підданих обох воюючих держав. Перша світова війна стала вирішальним чинником, який пришвидшив процеси національного самоусвідомлення українців та сприяв розпаду російської імперії. Воєнна руйнація, економічна криза та соціальна напруженість, що охопили імперію, створили сприятливий ґрунт для революційних подій. Окупація частини українських земель різними державами (Австро-Угорщина, Німеччина) призвела до активізації національно-визвольного руху та посилення вимог до автономії або незалежності. У російській імперії українські видання та культурні організації були безпосередньо пригнічені, а видатних діячів заарештовано або заслано. Коли російські війська у вересні наступали на Галичину, австрійці, що відступали, страчували тисячі осіб за підозру в проросійських симпатіях. Після окупації Галичини царська влада зробила певні кроки для її повного включення до складу російської імперії. Було заборонено українську мову, закрито установи та проведено підготовку до ліквідації греко-католицької церкви. Кампанія з русифікації була перервана австрійським завоюванням навесні 1915 року. Однак Західна Україна продовжувала залишатися театром воєнних дій і зазнавала великих руйнувань [3]. Не можемо й сказати й про важливість геополітичного впливу на Українську територію. Позиція великих держав щодо українського питання була зумовлена їхніми геополітичними інтересами. Німеччина та Австро-Угорщина спочатку підтримували ідею автономії України, розраховуючи використати її у своїй боротьбі проти росії. Однак пізніше, з метою

зміцнення своїх позицій в регіоні, вони встановили власну окупаційну адміністрацію. Франція та Велика Британія, хоча формально визнавали право українців на самовизначення, насправді підтримували білогвардійський рух і прагнули відновити єдину росію як союзника. Така політика великих держав суттєво ускладнювала боротьбу УНР за незалежність і призводила до розколу в українському суспільстві.

Революція в лютому 1917 року привела до влади Тимчасовий уряд, який швидко ввів свободу слова і зборів і зняв царські обмеження для меншин. Національне життя в Україні пожвавилось із відродженням української преси та утворенням численних культурних та професійних об'єднань, а також політичних партій. У березні з ініціативи цих нових організацій Центральна Рада була сформована у Києві як представницький орган України. У квітні широко скликаний Всеукраїнський національний конгрес проголосив Центральну Раду вищим державним органом влади в Україні та обрав історика Михайла Грушевського її головою [4]. Лютнева революція в російській імперії призвела до зречення царя Миколи II, відкрила шлях до демократичних реформ. Тимчасовий уряд, який прийшов на зміну монархії, одразу ж запровадив свободу слова, друку, зборів, а також зрівняв у правах національні меншини. Це рішення мало величезний вплив на українські території, оскільки політичні свободи стимулювали відродження національного життя.

Всеукраїнський національний конгрес, що відбувся в Києві, зібрав представників українських політичних, культурних і громадських організацій, які надали Центральній Раді офіційний статус вищого органу влади України. Головою Ради було обрано історика Михайла Грушевського, що символізувало національне відродження і повернення до українських традицій. Це рішення підтвердило серйозність намірів українців у формуванні власної державної структури. Призначення Грушевського підкреслювало важливість культурних і просвітницьких цінностей для національної ідентичності, відображаючи прагнення до самостійного

культурного розвитку поряд із політичною автономією. Зміцнення Центральної Ради стало вирішальним фактором у формуванні української політичної ідентичності та відокремленні її від загальноросійських структур. Заявленою метою Центральної Ради була територіальна автономія для України та перетворення імперії на демократичну федеративну республіку. Хоча Тимчасовий уряд визнав право України на автономію та Центральну Раду як законний представницький орган, існували невирішені суперечки щодо її територіальної юрисдикції та політичних прерогативів. На місцях, особливо в русифікованих містах Східної України, Раді також доводилося конкурувати з дедалі радикальнішими радами робітничих та солдатських депутатів, підтримка яких серед українського населення була дуже обмеженою [8].

Українсько-російські відносини різко погіршилися після більшовицького перевороту в Петрограді (нині Санкт-Петербург) 7 листопада 1917 року. Центральна Рада відмовилася визнати владу нового режиму в Україні і 20 листопада проголосила створення Українська Народна Республіка, хоча все ще у федерації з новою демократичною росією, яка мала з'явитися з майбутніх Установчих зборів. Більшовики, у свою чергу, насамперед Всеукраїнський з'їзд Рад, що відбувся у Харкові у грудні, оголосив Україну радянською республікою та сформував конкуруючий уряд. У січні 1918 року більшовики почали наступ на Лівобережжі і рушили на Київ [9]. Центральна Рада, яка вже вела мирні переговори з Центральними державами, від яких вона сподівалася на військову допомогу, проголосила повну незалежність України 22 січня; того ж дня нею було ухвалено закон, що встановлював національну автономію для єврейських, російських та польських меншин України. Проте майже відразу уряду довелося евакуюватися на Правий берег, оскільки радянські війська зайняли Київ. 9 лютого Україна та Центральні держави підписали Мирний договір (Брест-Литовський мир). Німецько-австрійський наступ вибив більшовиків з Києва

на початку березня, і уряд Ради повернувся до столиці. У квітні Червона Армія відступила до України [5].

Важливо також згадати, що в цей період починає формуватись перші військові формування на території України. Армія Української Народної Республіки (УНР) була одним із ключових інструментів боротьби за незалежність України в період революції 1917-1921 років. Її формування було складним і тривалим процесом, який зазнав значного впливу як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. Процес формування Армії УНР розпочався ще в 1917 році, після лютневої революції в Росії. Ядром майбутньої армії стали українізовані частини російської армії, зокрема, 1-й Український корпус під командуванням генерала Павла Скоропадського. Згодом до армії долучалися добровольці, колишні військовополонені, а також частини, сформовані з українців, які служили в австро-угорській армії (Січові стрільці). У березні 1917 року за ініціативи М. Міхновського відбулися збори офіцерів та солдатів російської армії які прагнули автономії Української народної республіки які проголосили себе тимчасовою військовою радою. Менш ніж за два тижні був створений військовий клуб імені П. Полуботка який мав за мету згуртувати всіх військових які будуть прагнути повної волі України. В найближчі місяці військова структура збільшувалась в швидкому темпі, але не без проблем, в умовах світової війни відбулась стихійна демобілізація, яка зменшила кількість військових в окопах. Але все ж таки армія УНР відіграла ключову роль у боротьбі за незалежність України на початку ХХ століття. Її створення та діяльність мали далекосяжні наслідки для подальшої історії нашої держави, вона була одним із перших проявів відродження української державності після століть поневолення та стала символом боротьби за незалежну Україну. Важливо пам'ятати, що Армія УНР була не просто військовим формуванням, а одним із найважливіших елементів української революції. Її діяльність сприяла формуванню української національної свідомості і заклала підвалини для майбутньої української державності.

Соціалістична політика українського уряду, особливо націоналізація землі, суперечила інтересам німецького вищого командування щодо максимізації виробництва продовольства для власних військових потреб. 29 квітня 1918 року уряд Ради було повалено внаслідок перевороту, підтриманого німцями генералом Павлом Скоропадським. Нащадок козацького гетьмана XVIII століття Скоропадський прийняв титул «гетьмана України» (який мав намір зробити спадковим), скасував усі закони, прийняті Радою, та встановив консервативний режим, який спирався на підтримку землевласників і в основному російського міського середнього класу. Новий уряд викликав сильний опір серед українських націоналістів, соціалістів та селянства [9]. Для координації політичної опозиції, Український національний союз був сформований основними партіями та громадськими організаціями, тоді як селяни виявляли свою ворожість через повстання та партизанську війну. Капітуляція Німеччини та Австрії у листопаді усунула головну опору режиму Скоропадського, і Українська національна спілка сформувала Директорію, яка готувалася до повалення режиму гетьмана. У спробі заручитися підтримкою союзних держав, Скоропадський оголосив про свій намір приєднатися до федерації з майбутньою небільшовицькою росією, що викликало повстання. 14 грудня гетьман зрікся престолу, і Директорія взяла під контроль уряд у Києві [10]. Перехід від монархії до соціалістичних моделей управління і потім до гетьманської форми влади суттєво вплинув на економіку України, адже кожна з цих політичних систем втілювала власний економічний курс. Після утворення Української Народної Республіки Центральна Рада запровадила низку соціально-економічних реформ, зокрема націоналізацію землі та спроби встановлення контролю над промисловістю. Ця політика була продиктована соціалістичними ідеями, на які спиралася Центральна Рада, однак на практиці втілити їх виявилось складно, оскільки економічні перетворення викликали серйозний спротив серед землевласників і не завжди знаходили підтримку у населення. Натомість Павло Скоропадський, що став гетьманом у квітні 1918 року за підтримки

Німеччини, запровадив економічну модель, яка зосереджувалася на стабілізації порядку та забезпеченні економічної допомоги німецьким союзникам. Своєю чергою, це призвело до поступового відновлення земельної власності поміщиків і повернення приватного підприємництва.

Усупереч планам влади, соціальні наслідки такої економічної політики не принесли стабільності. Гетьманат, намагаючись задовольнити потреби Німеччини у продовольстві, розпочав примусовий збір урожаю, що викликало ворожість серед селян і підживило антиурядові настрої. Така ситуація підштовхнула українців до ідеї про те, що незалежність має не лише політичне, а й економічне значення. Розчарування економічними реформами як Центральної Ради, так і Скоропадського посилило прагнення до соціальної справедливості та зумовило підтримку більш радикальних ідей серед населення, що відіграло важливу роль у наростанні соціального спротиву та стало каталізатором партизанської війни. Партизанські рухи та отаманщина стали важливим явищем у процесі Української революції, що відображало хаотичний характер боротьби за владу та низький рівень контролю з боку центральної влади над територіями. Отамани, як Нестор Махно, очолювали збройні формування, які діяли автономно та часто вступали в конфлікт із різними урядами, що прагнули контролювати Україну. Махно та його анархістський рух на Півдні України відстоював ідею незалежності українських земель не лише від російських більшовиків, але й від гетьманських структур, вбачаючи в них загрозу свободи селян. Партизанські загони отаманів відігравали подвійну роль у революційній боротьбі. З одного боку, вони надавали підтримку місцевому населенню у боротьбі проти зовнішніх окупаційних сил, зокрема німецьких і більшовицьких військ. Це зміцнювало ідею незалежної України серед місцевих жителів, які бачили в отаманах захисників своїх інтересів. З іншого боку, відсутність єдності серед отаманів та відмова підпорядковуватися єдиному уряду ослаблювала позиції України на міжнародній арені та підірвала стабільність у державі. Отаманщина, яка характеризувалася локальним впливом і здебільшого

особистою вірністю селянських загонів своїм лідерам, ускладнювала формування міцної державної влади і сприяла подальшій дезінтеграції країни. Роль партизанів і отаманів продемонструвала, як глибокий розкол у суспільстві став значною перепоною для утворення єдиної держави.

Ще до розпаду Австро-Угорщини збори західноукраїнських політичних лідерів у жовтні 1918 року проголосили утворення держави, невдовзі названої Західно-Українською Народною Республікою, що охоплює Галичину, північну Буковину та Закарпаття. 1 листопада українські війська зайняли Львів. Цей акт викликав війну з поляками, які самі вирішили включити Галичину у відновлену Польську державу. Поляки взяли Львів 21 листопада, але більша частина Галичини залишилася під українським контролем, і уряд на чолі з Євгеном Петрушевичем переніс свою резиденцію до Станіслава (нині Івано-Франківськ). 22 січня 1919 року в Києві було проголошено акт об'єднання двох українських держав, але фактичної політичної інтеграції завадили військові дії. Зрештою вони набули несприятливого для українців обігу, і до кінця липня поляки повністю контролювали Галичину. Петрушевич та його уряд евакуювалися на Правобережну Україну та восени вирушили у вигнання до Відня, де продовжили дипломатичні зусилля проти визнання польської окупації [15].

У Києві Директорія, яка прийшла до влади у грудні 1918 року, спочатку очолювалася Володимир Винниченко, а з лютого 1919 р. Симоном Петлюрою, який також був головнокомандувачем та офіційно відновив Українську Народну Республіку, відродив законодавство Центральної Ради. Однак її спроби створити ефективне управління та впоратися з зростаючими економічними та соціальними проблемами були зведені нанівець дедалі хаотичнішою внутрішньою ситуацією та ворожим зовнішнім оточенням.

Одним із найважливіших чинників Української революції був соціальний рух. Селяни, робітники та інтелігенція мали різні соціальні та політичні вимоги, що призводило до внутрішніх конфліктів та ускладнювало об'єднання зусиль. Селяни вимагали землі, ліквідації панщини та

самоврядування. Робітники боролися за покращення умов праці, збільшення заробітної плати та встановлення робітничого самоврядування. Націоналістичні сили виступали за незалежну Українську державу, відродження національної культури та мови. Взаємодія цих соціальних груп була складною і суперечливою, що значною мірою вплинуло на перебіг революції. У міру того, як селяни ставали до супротиву, а армія деморалізувалася, партизанські рухи на чолі з некерованими вождями (зазвичай відомими як отаманами) посилювалися за масштабами та насильством. Крім того, під командуванням харизматичного лідера анархістів Нестора Махна з'явилися значні нерегулярні сили. У багатьох місцях влада уряду була номінальною або відсутня. Союзні держави, включаючи Францію, чий експедиційний корпус утримував Одесу, підтримали білогвардійці, армія яких групувалася навколо генерала [15]. Українська революція спричинила потужний соціально-культурний зсув, який заклав основи для національного відродження та підвищення національної самосвідомості. Одним із ключових досягнень Центральної Ради стало визнання української мови офіційною та впровадження її у систему освіти, що сприяло формуванню національної ідентичності. Відкриття українських шкіл, друкованих видань та видавництв підтримували розвиток української літератури, мистецтва, театру, що відіграло важливу роль у культурному житті українців. Національна преса стала майданчиком для обговорення ідеї незалежності, політичної автономії та рівноправ'я. Також поставало питання національних меншин, воно було одним з найскладніших в Українській революції. Євреї, поляки та росіяни становили значну частину населення України. Їхні права та інтереси часто суперечили інтересам українців. Українська Центральна Рада проголосила рівноправність усіх громадян, незалежно від національності, але на практиці це було важко реалізувати. Антисемітизм, польсько-українські конфлікти та російський шовінізм негативно вплинули на міжнаціональні відносини і підірвали єдність українського суспільства.

Революція дала поштовх для розвитку освіти та культури, що вплинуло на зростання патріотичних настроїв серед молоді та інтелігенції. Під час революції українська культура поступово звільнялася від тиску русифікації, оскільки впровадження української мови у державне управління стало важливим кроком на шляху до формування української політичної ідентичності. Культурне відродження сприяло поширенню національних цінностей, закладенню фундаменту для формування модерної політичної нації та стало важливим компонентом революційного процесу, що об'єднав українське суспільство навколо ідеї самостійності.

У міру падіння влади в Україні зросло і безладне насильство. Зокрема, люта хвиля погромів єврейського населення забрала життя десятків тисяч людей. Більшість погромів відбулося в 1919 році і було здійснено практично всіма регулярними та нерегулярними силами, що воювали в Україні, включаючи війська Директорії, отаманів, білогвардійців та Червону армію, а також цивільних осіб як із селянського, так і з поміщицького стану [27].

Більшовики розпочали новий наступ на сході України у грудні 1918 року. У лютому 1919 року знову захопили Київ. Директорія перейшла на Правий берег та продовжила боротьбу. У травні Денікін розпочав свою кампанію проти більшовиків на Лівому березі; його просування на захід через Україну було відзначено терором, відновленням шляхетського землеволодіння та знищенням усіх проявів українського національного життя. Коли більшовики знову відступали, українські війська Петлюри та полки Денікіна увійшли до Києва 31 серпня. З вересня по грудень українська армія боролася з Денікіним, але, втрачаючи позиції, почала відступати на північний захід у Волинь. Там, зіткнувшись із поляками на заході, Червоною армією на півночі та білогвардійцями на півдні, українські війська припинили регулярні військові дії та перейшли до партизанської війни. У грудні Петлюра подався до Варшави, щоб шукати зовнішньої підтримки. У цей же час більшовики відбивали тиск денікінців і 16 грудня відбили Київ. До лютого 1920 року білогвардійці були вигнані з української території [45].

Переговори Петлюри з польським урядом Юзефа Пілсудського призвели до підписання Варшавського договору, підписаного у квітні 1920 року; за умовами угоди, в обмін на польську військову допомогу, Петлюра відмовився від претензій України на Галичину та Західну Волинь. Польсько-українська кампанія розпочалася через два дні, і 6 травня об'єднані сили зайняли Київ. Контрнаступ, організований більшовиками, привів їх до околиць Варшави у серпні. Хід війни знову змінився, коли польські та українські армії відкинули більшовиків і знову увійшли до Правого берега. Однак у жовтні Польща уклала перемир'я з Радами, а у березні 1921 року польська та радянська сторони підписали Ризький договір. Польща визнала Радянську Україну та зберегла за собою анексовані західноукраїнські землі [45].

Після Першої світової війни і наступних за нею революційних потрясінь українські території були розділені між чотирма державами. Буковина була приєднана до Румунії. Польща включила Галичину та західну Волинь, разом із меншими прилеглими територіями на північному заході. Землі на схід від польського кордону становили Радянську Україну.

В цілому, визвольні змагання цього періоду свідчать, що український народ пам'ятає своє героїчне минуле, вважалися національно-демократичною революцією. Адже йшлося про долю української нації, її здатність брати активну участь у створенні власної держави на демократичних засадах, висувати зі свого середовища лідерів, які б визначали перспективи, застерігали труднощі на шляху, зуміти повести за собою народні маси, здобути й відстояти здобуту незалежність від зазіхань чужоземних рабовласників.

Українська революція 1917–1921 років залишила глибокий слід в історії України, оскільки вона створила унікальні умови для формування національної ідентичності, розбудови громадянської самосвідомості та заклала початки майбутньої державності. На думку М. Грушевського, революція дала українцям перший реальний шанс втілити політичні та

культурні прагнення, оскільки падіння царської влади і становлення демократичного руху в росії створили вікно можливостей для національної автономії. Українські діячі, як Грушевський, вважали, що нація потребує об'єднання навколо спільної ідеї державності. Це був не лише політичний, але й культурний зсув, який, за його словами, заклав основи національної гідності та відкрив перспективи для визнання українців як повноцінної нації. Дослідники часто звертаються до Української революції як до складного, суперечливого процесу, зокрема щодо ролі Центральної Ради, яка стала центральним органом у боротьбі за автономію. Серед численних викликів, що стояли перед Центральною Радою, ключовим стало питання про формат української державності: федеративний зв'язок з росією чи повна незалежність. За словами С. Єфремова та В. Верстюка, Центральна Рада, з одного боку, прагнула демократичних реформ, спрямованих на захист прав усіх національностей в Україні, але, з іншого боку, їй бракувало рішучості у боротьбі проти більшовицьких амбіцій, що загрожували автономії України. Центральна Рада зіштовхнулася з низкою перепон, які ускладнили здобуття незалежності, зокрема з опором більшовиків, які розглядали Україну як невід'ємну частину радянського проекту. Питання соціальної політики і реформ стало одним із найважливіших аспектів Української революції. Центральна Рада з самого початку намагалася запровадити соціалістичні реформи, зокрема націоналізацію землі, що мало б підтримати інтереси селян, які становили більшість населення. На думку В. Липинського, така політика була спробою врахувати запити селянства і побудувати демократичну Україну, засновану на справедливому розподілі землі. Однак реалізація цих реформ натрапила на спротив як з боку великих землевласників, так і частини міського населення, яка переважно була русифікованою. Крім того, українська влада недооцінила силу анархічного руху, що піднімався серед селянства, і тому не зуміла забезпечити стабільну підтримку широких мас. Дефіцит єдності і підтримки з боку населення ослабив Центральну Раду і зробив її вразливою до більшовицького впливу.

Прихід до влади Павла Скоропадського у квітні 1918 року став одним із найрадикальніших поворотів у перебігу революції. Скоропадський запровадив більш консервативний режим Гетьманату, що відзначався спробами стабілізації економіки через підтримку землевласників і промислових кіл. Ця політика стала спробою знайти баланс між відновленням порядку та інтересами впливових верств суспільства, зокрема великих землевласників і промисловців, які підтримували традиційний соціальний лад. У той же час його союз із Німеччиною відчужив значну частину націоналістично налаштованих українців та селянство, які бачили в Гетьманаті зраду ідеалів революції. Скоропадський втратив підтримку значної частини населення, що спричинило поступовий відхід України від демократичних принципів, закладених Центральною Радою. Попри політичну нестабільність та військові поразки, Українська революція мала важливе значення для формування національної самосвідомості та утвердження ідеї української державності. Історик І. Крип'якевич вказує на те, що революція пробудила національне почуття у широких масах населення, відкривши шлях до політичної суб'єктності українців. Він зазначає, що втрата політичної незалежності не означала відмову українського народу від боротьби за визволення. Навпаки, цей період віродив дух національного опору і відновив пам'ять про державницькі традиції. Результати революції, хоч і обмежені, сприяли розвитку культурної самобутності та інституційної пам'яті, яка виявилася особливо значущою в процесі здобуття незалежності в 1991 році. Історики, зокрема В. Верстюк, акцентують на тому, що дослідження Української революції залишаються багатограними та дискусійними. Існує значна різноманітність оцінок цього періоду, що свідчить про складність і суперечливість подій. З одного боку, частина дослідників наголошує на досягненнях національного руху, таких як розвиток української культури, мови та формування політичної ідентичності. З іншого боку, висловлюється критика через внутрішні конфлікти та недостатню підтримку населення. За словами Верстюка, багатогранність цих

оцінок вимагає глибшого осмислення подій та їхнього значення для української державності. Тому сучасне дослідження революції продовжує залучати нові історичні джерела, розглядаючи як здобутки, так і недоліки цього етапу української історії, що надає їй нових інтерпретацій та змістів.

Н. Бернацька, досліджуючи події Української революції, зазначає, що Українська революція 1917–1921 років стала роздільною точкою руху до незалежності, яка призвела до відновлення української державності у 1991 році, задала остаточну якісну парадигму українського суспільства, започаткувала процес формування модерної політичної нації та відродила традицію державотворення. Про масштабність досягнутого можна судити з того факту, що до 1917 року протягом століть терміни «Україна» та «українець» взагалі не були в офіційному вжитку і саме з набуттям ними повних «громадянських прав» почалося відродження української нації [3].

В. Верстюк зазначає, що знання про Українську революцію залишаються плюралістичними та дискусійними. Дискурсивні практики Української революції часто стоять між поширенням сучасних міфів і продукуванням нових національних стереотипів.

Таким чином, Українська революція 1917–1921 років не тільки ознаменувала собою боротьбу за національну незалежність, але й стала етапом глибокого переосмислення української ідентичності, визначення національних інтересів та пріоритетів. Цей період супроводжувався значним політичним і соціальним підйомом, що призвів до формування нових політичних та національних цінностей, які надалі стали основою для подальших визвольних змагань і демократичних перетворень в Україні. Революція заклала фундамент для української державності, який, попри численні виклики та перешкоди, виявився стійким і надихаючим для наступних поколінь.

Для істориків ці події залишаються не лише прикладом боротьби за політичну свободу, але й свідченням глибинного культурного самовизначення, яке стало невід'ємною частиною національної свідомості.

Боротьба українського народу за право бути частиною світової спільноти незалежних держав відбувалась на всіх рівнях, що підтверджує важливість розгляду Української революції як багатовимірного явища, яке інтегрує в собі як політичний, так і культурний досвід.

Однак, значні розбіжності у підходах провідних дослідників вказують на необхідність поглибленого аналізу цього періоду як суспільного і політичного феномену, що мав широкий спектр проявів як на національному, так і на міжнародному рівні. Потреба у формуванні цілісної картини Української революції залишається актуальною через брак комплексного осмислення багатьох аспектів цього періоду, що й надалі стимулює історичні дослідження. Для створення цілісного розуміння необхідно залучати міждисциплінарні підходи, що включають вивчення різних наукових джерел та розвідок, аби не лише краще зрозуміти Українську революцію, а й осмислити її внесок у загальний європейський контекст визвольних рухів.

Таким чином, Українська революція залишається надзвичайно важливим етапом історії, яка своїм прикладом надихає національний дух і зберігає свою значущість у сучасній боротьбі за українську державність і культурне самоусвідомлення.

1.2 Висвітлення Української революції в історичній літературі

Українська революція 1917–1921 років посідає особливе місце в історії України, будучи одним із ключових етапів національного становлення та боротьби за незалежність. Саме в цей період відбулися глибокі політичні, соціальні й культурні перетворення, які мали великий вплив на формування української ідентичності. Розуміння цих подій, їхніх причин та наслідків є важливим не лише для сучасної історіографії, але й для широкої громадськості. Історичний період революції є унікальним, про нього ми дізнаємось з різноманітних матеріалів, джерел, але , важливо також розглядати праці сучасників революції. Володимир Винниченко – один із

провідних політичних діячів революції, голова Генерального секретаріату УНР та автор численних публіцистичних та літературних праць. У своїй книзі «Відродження нації» він описує події революційного періоду як боротьбу за національне самоусвідомлення та державність, але також критикує політичну роздробленість і внутрішні конфлікти серед українських лідерів. Винниченко бачить революцію як момент складного вибору, де необхідно було балансувати між соціальними та національними цілями. Винниченко розглядав Українську революцію як процес становлення української нації. Винниченко вважав, що революція була не просто політичною боротьбою, а глибоким суспільним перетворенням, яке торкнулося всіх сфер життя українського суспільства. Автор детально аналізував соціальні перетворення, які відбувалися під час революції. Він підкреслював, що революція була спрямована на подолання соціальної нерівності та створення справедливого суспільства. Винниченко не ідеалізував революцію і відверто писав про її помилки та невдачі. Він аналізував причини поразки УНР, зокрема, внутрішні розбіжності, зовнішнє втручання та брак підтримки з боку інших держав. "Відродження нації" Володимира Винниченка є цінним джерелом для вивчення Української революції 1917-1921 років. Книга дозволяє глибше зрозуміти причини і наслідки революції, а також оцінити роль окремих особистостей у цьому процесі. Симон Петлюра – видатний воєначальник та політик, головний отаман військ УНР, також залишив важливі праці та статті, зокрема в публікаціях «Тризуб» та «Україна». У своїх роботах він зосереджується на важливості національної єдності та збройного захисту України. Петлюра описує революцію як національно-визвольну боротьбу проти зовнішніх загроз, особливо більшовизму, і закликає до самоорганізації українського суспільства. Петлюра розглядав революцію як невід'ємну частину світового процесу самовизначення народів. Він підкреслював, що український народ, як і інші народи Європи, має право на власну державу. Особливу увагу автор приділяв ролі армії в боротьбі за незалежність. На його думку, армія була не

лише військовим інструментом, а й носієм національної ідеї. Петлюра відверто аналізував помилки, які були допущені під час революції. Він вказував на розбіжності між політичними силами, на брак єдиної стратегії боротьби, на зовнішнє втручання.

Павло Скоропадський – гетьман Української Держави, в своїх мемуарах «Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918» представляє події 1917–1918 років крізь призму прагнення до стабільності й централізації влади. Скоропадський вважає революцію складним процесом, який потребував державницького підходу і твердої руки для досягнення успіху. Він розглядає свою роль як спробу створити міцну українську державність, здатну витримати хаос і розбрат революційної доби. Скоропадський підкреслював, що в умовах хаосу і анархії, які панували в Україні після повалення російської імперії, необхідна була сильна централізована влада, здатна відновити порядок і забезпечити стабільність. Скоропадський жорстко критикував своїх політичних опонентів, зокрема лідерів УНР, звинувачуючи їх у радикалізмі та нездатності до конструктивного діалогу. Аналізуючи причини поразки гетьманату, Скоропадський вказував на зовнішнє втручання, внутрішні розбіжності та недостатню підтримку з боку селянства.

Дмитро Дорошенко – український історик і політик, автор книги «Історія України. 1917–1923 рр.», де він детально аналізує події революції. Дорошенко розглядає революцію як закономірний етап боротьби за незалежність, але підкреслює складнощі, які виникали через слабкість політичних інститутів і відсутність загальнонаціональної підтримки. Він звертає увагу на вплив зовнішніх сил і труднощі, пов'язані з пошуком союзників серед великих держав. Дорошенко приділив значну увагу періоду гетьманату Павла Скоропадського, оцінюючи його політику як спробу побудувати сильну централізовану державу. Історик детально описував боротьбу між різними політичними силами за владу в Україні, підкреслюючи складність внутрішньополітичної ситуації. Історик намагався з'ясувати причини поразки Української революції, вказуючи на внутрішні розбіжності,

зовнішнє втручання та недостатню підготовленість до боротьби за незалежність.

Михайло Грушевський – відомий український історик, голова Центральної Ради, у своїй роботі «На порозі нової України» та інших публіцистичних працях описує революцію як момент становлення української нації, що прагне до самостійності. Грушевський підкреслює, що революція була не лише політичним рухом, а й соціокультурною трансформацією, яка пробудила національну свідомість українців. Водночас він критично ставиться до політичних компромісів і постійного тиску з боку зовнішніх сил. Грушевський розглядав Українську революцію в контексті загальноєвропейських і світових процесів того часу. Він підкреслював, що прагнення українського народу до самовизначення було невід'ємною частиною загального руху за національне визволення. Історик наголошував на важливій ролі української інтелігенції в організації і проведенні революції. Інтелігенція, на його думку, була носієм національної ідеї та рушійною силою національно-визвольного руху. Автор не ідеалізував революцію і відверто писав про її помилки та невдачі. Він аналізував причини поразки УНР, зокрема, внутрішні розбіжності, зовнішнє втручання та брак підтримки з боку інших держав. Незважаючи на трагічний фінал революції, Грушевський вірив у майбутнє української держави. Він вважав, що досвід революції стане цінним уроком для наступних поколінь українців.

Євген Коновалець – військовий діяч та командир Січових стрільців, залишив спогади і статті, де він висвітлює військовий аспект революції. Коновалець описує свою безпосередню участь у бойових діях, зокрема як командир сотні Січових стрільців. Він детально розповідає про бої, побут армії, взаємини з іншими військовими формуваннями. Коновалець підкреслював необхідність створення сильної централізованої держави, яка змогла б протистояти зовнішнім ворогам та забезпечити внутрішню стабільність. У своїх працях він зосереджувався на важливості створення професійної армії та захисту національних інтересів. Коновалець бачив

революцію як необхідність збройної боротьби за незалежність і вірив, що успіх можливий лише через згуртування національних військових сил. Більшу частину свого життя Коновалець був залучений до активної політичної діяльності, зокрема до створення і керівництва Організацією Українських Націоналістів (ОУН). Це обмежувало час для написання великих наукових праць.

Дослідження думок сучасників Української революції 1917–1921 років є надзвичайно важливим для глибокого розуміння тих складних і доленосних подій. Завдяки працям таких діячів, як Володимир Винниченко, Симон Петлюра, Павло Скоропадський, Дмитро Дорошенко, Михайло Грушевський і Євген Коновалець, ми маємо унікальну можливість зануритися в атмосферу епохи та побачити революцію очима її безпосередніх учасників. Кожен із цих авторів пропонує власний погляд на революцію, відображаючи свої переконання та бачення майбутнього України. Винниченко бачить революцію як важливий момент національного самовизначення, але водночас визнає труднощі через політичні суперечності та розбіжності. Петлюра акцентує на необхідності збройного захисту та єдності українців перед зовнішніми загрозами, показуючи революцію як національно-визвольний рух. Скоропадський підходить до подій з точки зору державника, який прагне стабільності та централізації, вбачаючи в сильній владі єдиний шлях до виживання України в умовах анархії. Дорошенко та Грушевський підкреслюють культурне та політичне значення революції, відзначаючи її зв'язок із загальноєвропейськими процесами, а Коновалець зосереджує увагу на військовій стороні, бачивши в професійній армії основу незалежності. Завдяки цим роботам ми отримуємо не тільки фактичну інформацію про події, а й різні погляди на виклики, які стояли перед українським суспільством, політиками та військовими того часу. Праці сучасників дозволяють оцінити особисті мотиви, соціальні та політичні прагнення учасників революції, зрозуміти внутрішні конфлікти та стратегічні рішення, які вплинули на її перебіг і результати. Саме вивчення цих особистих

свідчень та аналіз суб'єктивного сприйняття революції її учасниками є ключовим для формування повноцінного уявлення про революцію як про процес не тільки політичний, а й соціально-культурний. Дослідження поглядів сучасників Української революції є важливим при вивченні тема «Українська революція 1917-1921 років», воно збагачує наше уявлення про той період, допомагає побачити його багатогранність і значення для становлення сучасної української нації та її державності. Ці праці слугують неопіненним джерелом історичної пам'яті, що дозволяє нащадкам вивчати уроки минулого і надихатися прикладами для подальшої боротьби за національну єдність і незалежність.

Історичні події, які відбулися в Україні на початку ХХ століття, є складними та багатовимірними, і це зумовило великий інтерес до них як вітчизняних, так і закордонних дослідників. Від самого початку радянської доби революція 1917–1921 років часто інтерпретувалась у викривленому світлі, що підкреслювало необхідність глибокого, об'єктивного та наукового переосмислення цього періоду вже в незалежній Україні.

Почнемо з аналізу монографічних джерел. Так, важливу роль відіграє науково-бібліографічне видання «Українська революція і державність (1917–1921 рр.)» [47], яке було підготовлено відповідно до плану заходів з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років та вшанування пам'яті її учасників, розробленого Українським інститутом національної пам'яті та затвердженого наказом Кабінету Міністрів України. У бібліографічному покажчику зібрано та структуровано назви друкованих матеріалів наукового доробку про Українську революцію та становлення державності 1917–1921 рр., створених вченими протягом 16 років, що надійшли до фондів НБУВ до 1 березня 2019 р. Мета видання є забезпечення історіографічною та джерельною інформацією науковців, викладачів вищих навчальних закладів, а також усіх, хто досліджує новітню історію України та національну культуру. Видання охоплює різноманітні матеріали українською та іншими мовами незалежно від місця їх видання [47].

Ще одним науково-бібліографічним виданням є робота Т. Добко *Українська революція (1917-1921) у бібліографічних покажчиках* [13]. У монографії описано бібліографічні джерела з історії Української революції та визвольної боротьби українського народу (1917-1921 рр.), видані в УРСР, незалежній Україні та за кордоном у ХХ – на початку ХХІ ст. Акцентовано увагу на ідейно-методологічних засадах їх складання, проаналізовано зміст та інформаційне наповнення. Робота є змістовною, проаналізовано бібліографічні покажчики, списки, огляди, методичні та бібліографічні матеріали, біобібліографічні видання, присвячені окремим регіонам, визначним подіям, військовим і державним структурам, частинам, органам і організаціям революційної доби. Видання розраховане на істориків, зокрема історіографів, бібліотекарів, викладачів вищих навчальних закладів, аспірантів і студентів.

Робота В. Солдатенко *«Українська революція. Історичний нарис»* - книзі відтворено панорамну картину історії Української національно-демократичної революції 1917-1920 років. Розроблено критерії періодизації досліджуваного процесу, з'ясовано причини, характер і мету боротьби, охарактеризовано сутність та еволюцію розвитку поняття, схарактеризовано основні події буремної доби. Розкрито історичне значення та уроки Української революції. Книга охоплює такі основні питання: огляд історіографії та періодизації історії Української революції; аналіз причин, характеру та стратегічних цілей революційного руху; початковий етап революції та створення Центральної Ради; розробка політичної платформи для національного відродження і тактики революційного розвитку; розгортання революційної хвилі та досягнення й втрати на шляху автономістсько-федералістських орієнтацій. У книзі розглянуто становлення Української Народної Республіки, вибір напрямків суспільно-політичного розвитку та протиріччя між різними революційними силами, що спричинили громадянську війну.

Автор аналізує проголошення незалежності України – чи це стало логічним результатом революції або вимушеним кроком, а також труднощі Центральної Ради як відображення складного шляху революції. Увага приділена перегрупуванню політичних сил під час гетьманату та перспективах визвольної боротьби; опору українських революційних сил гетьманщині та австро-німецькій окупації; відновленню УНР під проводом Директорії та новому етапу революційних перетворень. Обговорюються збереження національної державності в умовах ескалації війни, суперечності в національному таборі, явище отаманщини, перетворення революції на боротьбу за владу. Завершення Української революції супроводжується розглядом причин її поразки, значення та уроків для історії України, а також ролі революційних подій у національній долі України [43].

Також, монографія В. Солдатенко «Концепції української революції та національної соборності у світлі політичної практики 1917–1920 років» [44]. Здійснено формально-логічний та конкретно-історичний аналіз поняття «Українська революція», що охоплює комплекс подій 1917–1921 рр. в Україні. Доведено, що термін не можна вважати пустим поняттям, оскільки він відображає цілком об'єктивну історичну реальність. У контексті виявлення її сутнісних ознак аналізуються ті події та процеси, які визначають Українську революцію як специфічне історичне явище, хоч і споріднене з російською, але загалом самодостатнє. У монографії зроблено спробу відтворити складний і суперечливий процес ідеологічного обґрунтування органічно взаємопов'язаних концепцій Української національно-демократичної революції та національної соборності, простежити їхню сутнісну еволюцію під впливом досвіду втілення їх у суспільно-політичну практику 1917 р. –1920 рік. Науковий аналіз та оцінки здійснено в контексті історіографічних напрямів різних періодів і шкіл. Дослідження виконано в рамках науково-дослідної роботи «Концепція соборності України: витоки, еволюція, політична актуальність». Книга розрахована на науковців, викладачів історії, політології, аспірантів і студентів, усіх, хто цікавиться

політичною історією України та сучасним суспільно-політичним розвитком України.

Важливим монографічним джерелом по даній темі є робота О. Дудник «Уманщина в добу Української революції 1917-1921 рр.» [16]. Монографія присвячена подіям Української революції 1917-1920 рр. в Уманському повіті Київської губернії. На основі архівних та опублікованих джерел досліджено регіональні аспекти державотворення, національно-культурного відродження українського народу. Простежено суспільно-політичні та соціально-економічні зміни за часів Української Центральної Ради, гетьманату Павла Скоропадського, Директорії УНР, більшовицької влади. Книга буде корисною тим, хто цікавиться актуальними проблемами вітчизняної історії та історії рідного краю зокрема. Вона слугуватиме краєзнавчим дослідженням і адресована дослідникам, студентам, викладачам, учням, не байдужим до історії України [16].

У монографічному виданні М. Литвина «Проект «Україна». Галичина в Українській революції 1917–1921 рр.» розповідається про роль і місце Галичини і галичан в Українській національно-демократичній революції. Особливу увагу приділено державотворенню ЗУНР, провокаційній політиці більшовицької росії, яка влітку 1920 р. намагалася прищепити галичанам «любов» до ГСРР. І хоча Українська революція не досягла своєї мети, її значення важко переоцінити, оскільки вона спонукала нові покоління до спроб розбудови власної держави та здобуття незалежності [33].

Окрему роль у нашій роботі слід відвести фаховим дослідженням по даній темі, що також можуть використовуватися учнями в рамках опрацювання теми для формування цілісного ставлення до подій революції.

Так у роботі Н. Барановської «Вплив Першої світової війни на зростання української національної свідомості та революційні процеси в Україні (1917–1918 рр.)» [1]. Проаналізовано воєнні дії на українських землях у роки Першої світової війни, що спричинили глибокі зміни в українському суспільстві, зокрема зростання національної свідомості, які

стали важливими передумовами для революційних подій 1917–1918 років. Обґрунтовано, що військові події того часу значно сприяли формуванню елементів національної державної політики та становленню українських збройних сил. Розглянуто основні ідейні підходи щодо української державності та самовизначення, а також трансформаційні процеси й практичні шляхи реалізації легітимного проекту української державності в контексті Національної революції 1917–початку 1918 років, що докорінно змінила політичний і культурний розвиток України в національному вимірі. Окремо висвітлено еволюцію державницьких поглядів тогочасних політичних діячів, що еволюціонували від ідеї автономії в межах російської імперії до повної незалежності України від російської республіки.

Дослідження О. Вітюк являє собою комплексне дослідження діяльності органів міського самоврядування (ОМС) на Поділлі в роки Української революції 1917–1920 рр. Досліджено політику урядів України щодо органів МСВ. Розкрито будову та склад органів ОМС, процес їх утворення. Уточнено кадровий склад та їх роль в органах ОМС. Було розглянуто фінансовий стан, а також основні напрямки їх діяльності – соціально-економічний розвиток, комунальний сектор, земельна реформа та житлове забезпечення міських громад [6].

У дослідженні Ю. Каліберда розглядається процес створення та бойовий шлях найвідоміших національних військових формувань Армії УНР періоду Центральної Ради та Директорії, Армії Української Держави Гетьманату П. Скоропадського, та Української Галицької Армії 1917–1921 рр. в Україні [25].

У роботі М. Капелюшної [26] розглянуто наукові праці істориків права української діаспори, що присвячені вивченню законодавчих основ національного державотворення періоду Української революції 1917–1921 років. Відзначено, що саме за кордоном були вперше опубліковані комплексні узагальнюючі дослідження з цієї проблематики, які заклали основу для глибокого осмислення й подальшого всебічного дослідження

теми сучасними українськими правознавцями. Ці праці стали фундаментом для розвитку наукових досліджень в Україні та стимулювали інтерес до проблем державного будівництва у правничому середовищі.

Значну роль при вивченні періоду Української революції має довідкова література. Довідкова література, яка описує цей період, відіграє роль не тільки джерела знань, а й засобу збереження національної пам'яті та поширення правдивих фактів про революцію серед широкого кола читачів. Упродовж десятиліть історики, публіцисти та громадські діячі створювали численні довідкові видання, які мали на меті систематизувати інформацію, що стосується подій революції, її головних постатей, політичних сил та значення для українського суспільства. Видання, присвячені цим подіям, стали не лише інструментом популяризації історичних знань, але й джерелом для вивчення тих аспектів, які довгий час залишалися поза увагою. Сучасні довідкові видання, енциклопедії, словники та інші типи літератури є цінним ресурсом для дослідження особливостей революційних процесів в Україні, адже надають можливість оцінити як загальні тенденції, так і розмаїтість думок та підходів, що існують серед істориків та аналітиків. Вони допомагають зберегти в пам'яті поколінь надбання національної історії та надають можливість зробити об'єктивні висновки, які сприятимуть розумінню сучасних українських державотворчих процесів. Особливий інтерес для дослідників становлять зміни у трактуванні подій Української революції в довідковій літературі, які відбувалися відповідно до історичних і політичних умов кожного конкретного періоду. У радянський період революцію часто подавали як явище, що обмежувалось лише боротьбою класів і було частиною загального соціалістичного руху, що, з точки зору марксистсько-ленінської ідеології, виправдовувало ідею українського національного визволення як тимчасову та другорядну. У пострадянські часи, однак, ця точка зору зазнала кардинальних змін: сучасні автори звертають увагу на прагнення українців до національної самоідентифікації, демократизації політичного життя та встановлення власної державності.

Оцінка значення та висвітлення Української революції в довідковій літературі є надзвичайно важливим завданням для історіографії, оскільки вона сприяє кращому розумінню того, як революційний досвід вплинув на формування ідентичності української нації. Довідкова література не лише представляє хронологію подій чи біографії їх учасників, але й розкриває емоційний та ідеологічний контекст цього часу, що є вкрай важливим для всебічного розуміння значення Української революції.

Таким чином, визнано, що довідкова література являє собою видання, які допомагають учням дізнатися про щось, уточнити, пояснити поняття, перекласти слово з однієї мови на іншу. До неї відносяться енциклопедії, довідники, словники, які допомагають розширити свої знання. Опрацьовуючи тему «Українська революція (1917–1921 рр.)» учні мають змогу отримувати інформацію із кожного із наведених видів.

Викладання історії спрямоване не лише на те, щоб дати учням фактичні знання про конкретні події, що мали місце в минулому, а й на здатність їх аналізувати, робити висновки, формувати власне ставлення до подій, історичних діячів, демонструвати збалансованість та точність у процесі розгляду суперечливих питань, поваги до різних поглядів, релігій, культур. Велику роль в даному аспекті відіграє робота із довідковою літературою.

Зазначимо, що довідкова література – це видання, які допомагають учням дізнатися про щось, уточнити, пояснити поняття, перекласти слово з однієї мови на іншу. Довідкова література – це енциклопедії, довідники, словники, які допомагають розширити свої знання. Опрацьовуючи тему «Українська революція (1917–1921 рр.)» учні мають змогу отримувати інформацію із кожного із наведених видів.

Енциклопедії. Енциклопедія – довідкове видання, яке містить узагальнені основні відомості з однієї, кількох або всіх галузей знань і практичної діяльності, подані у вигляді статей, розташованих за алфавітом назв або в систематичному порядку [49].

Перелік енциклопедій у рамках яких міститься інформація присвячена

темі «Українська революція (1917–1921 рр.) представлений у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

№	Назва	Зміст
1	Енциклопедія історії України (2019 р.) [4]	Інформація про початок, хід та звершення української революції. Подані дані про таких діячів: М. Грушевський, В. Винниченко, М. Міхновський, С. Петлюра, Є. Петрушевич та інші. Ключові поняття: УНР, ЗУНР, УЦР, Тимчасовий уряд, Українська держава, воєнний комунізм.
2	Енциклопедія історії Української революції 1917-1921 рр. (2023 р.)[13]	У рамках енциклопедії представлені статті, що відображають історію Української революції, її розвиток, основні складові, загальні та регіональні особливості. Видання побудовано навколо процесів українського державотворення та націотворення. У статтях описуються новостворені органи державної влади та прийняті ними закони; аналізувати найважливіші революційні документи – універсали, декларації, закони; надано відомості про військові формування та бойові дії, що велися під час бойових дій; висвітлюються міжнародні договори, дипломатичні декларації, а також містяться дані про журнали та видання різної політичної спрямованості.
3	Діячі Української революції 1917-1921 рр.: Енциклопедичний довідник (2022 р.) [9].	У рамках енциклопедичного довідника міститься понад 240 статей, що представляють біографії громадських, військових, культурних, церковних діячів, пропонуються для ознайомлення та обговорення, насамперед експертного середовища; лідери політичних рухів доби УЦР, гетьманату

		<p>Павла Скоропадського, Директорії УНР, ЗУНР, а також Генерального та Старшинного штабу Армії Української Народної Республіки, Галицької Армії, керівників повстанського руху; члени урядів України, працівники вітчизняного дипломатичного корпусу, співробітники, дослідники. Подано енциклопедичні статті про міністрів Тимчасового уряду росії, лідерів та учасників «білого» руху, російських учених, лідерів більшовицької партії росії. До видання також увійшли біографії політичної, військової та дипломатичної еліти країн, які безпосередньо впливали на перебіг подій в Україні революційної доби – США, Франції; представники вищого військового командування та дипломатичного корпусу країн Четверного союзу – Німеччини, Австро-Угорщини, діячі національних рухів у Польщі та Чехословаччині.</p>
4	<p>Енциклопедія історії Української революції 1917-1921 рр. (2022 р.) [14]</p>	<p>У рамках енциклопедії представлено понад 100 статей, що відображають історію Української революції, її розвиток, основні складові, загальні та регіональні особливості,. Видання побудовано навколо процесів українського державотворення та націотворення. У статтях дається характеристика новоствореним державним установам, аналізуються найважливіші революційні документи – універсали, декларації, закони; висвітленні міжнародні договори, характеризують внутрішню та зовнішню політику державних утворень, що виникли на території колишньої російської імперії.</p>

5	Енциклопедія історії Української революції 1917-1921 рр. (2023р.) [13]	У рамках енциклопедії представлені статті, що висвітлюють біографії громадських, військових, культурних, церковних діячів; лідери політичних рухів часів Української Центральної Ради, Української Держави, УНР часів Директорії, ЗУНР, а також Генеральний і Старший штаб Армії УНР, Галицької Армії, отамани повстанського руху; члени урядів України, працівники національного дипломатичного корпусу, партнери зі співробітництва. Подано енциклопедичні статті про передових діячів Радянської України, народних керівників державних утворень на території колишньої російської імперії, учасників «білого» руху. До видання також увійшли біографії зарубіжних істориків, у тому числі з української діаспори, дослідників проблем революційної доби.
---	--	--

Довідники. Довідник – довідкове видання прикладного характеру, побудоване в систематичному порядку або за алфавітом заголовків статей, призначене для швидкого пошуку певної інформації. Розрізняють суспільно-політичні, наукові, науково-популярні, популярні, практично-виробничі, навчальні, статистичні, біографічні каталоги тощо.

Перелік довідників у рамках яких міститься інформація присвячена темі «Українська революція (1917–1921 рр.)» представлений у таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

№	Назва	Зміст
1	Новий довідник. Історія України (2005р.) [29]	«Новий довідник: Історія України» містить відомості про історію України від найдавніших часів до наших днів. Завдяки лаконічному,

		<p>зрозумілому тексту та оригінальній структурі користувачі зможуть швидко знайти вичерпну відповідь на багато питань історичної тематики. Посібник можна використовувати як для вивчення окремих тем, так і для повторення вже пройденого. У межах довідника тема «Українська революція» розкривається у наступних питаннях: початок Української революції; розвиток Української революції у квітні-травні 1917 р.; перший універсал Центральної Ради; другий універсал Центральної ради; третій універсал Центральної ради; ставлення більшовиків до Української революції; ставлення більшовиків до «Української революції»; Українська держава П. Скоропадського; Директорія УНР; проголошення ЗНР; політика більшовиків в Україні у 1919 році (воєнний комунізм); Денікінський режим; Перший зимовий похід військ Директорії УНР; політика більшовиків в Україні у 1920 році; Україна в радянсько-польській війні 1920 р.; Другий зимовий похід військ УНР; селянсько-повстанський рух у роки громадянської війни; розгром червоною армією військ Врангеля; історичне значення та уроки боротьби українського народу за незалежність у 1917-1920 рр.</p>
2	Довідник з історії України (А - Я)	Автори пояснюють найважливіші історичні терміни та поняття, подають короткі відомості

	(2002) [37]	про найважливіші події в історії України, біографії українських і зарубіжних державних, політичних, громадських, культурних і військових діячів, письменників, учених і митців, життя і діяльність яких були пов'язані між собою з Україною.
3	Довідник з історії України до ЗНО для абітурієнтів та школярів (2020 р.) [24]	<p>Посібник висвітлює всю історію України від найдавніших часів до наших днів з точки зору сучасної науки. Структура видання поєднує високу інформативність із простотою, логічністю та зрозумілістю викладу.</p> <p>Текстовий матеріал добре ілюстрований. Довідник містить карти найважливіших періодів історії України. Для зручності в кінці книги вміщено покажчик назв основних подій, діячів, понять і термінів.</p> <p>У межах довідника тема «Українська революція» розкривається у наступних питаннях: Українська революція (ст. 290-300); Україна в боротьбі за збереження державної незалежності 1918-1920р. (ст. 300-324)</p>
4	Довідник з історії України (2020 р.) [37]	<p>Довідник подає навчальний матеріал у зручній для засвоєння формі, містить близько 200 ілюстрацій, портрети історичних діячів та карти.</p> <p>У межах довідника тема «Українська революція» розкривається у наступних питаннях: партійний склад Центральної Ради (с.118);</p>

		універсали Центральної ради (с.118);Гетьманат: внутрішня та зовнішня політика П. Скоропадського (с.119); Західноукраїнська Народна Республіка (с.120); внутрішня політика Директорії (с.121); етапи українського державотворення 1917-1921 рр. (с.122); боротьба за контроль над Україною (1917-1921 рр).
5	Історія України ЗНО. Пам'ятки архітектури та образотворчого мистецтва (2022 р.) [18]	Довідник містить добірку фотографій пам'яток архітектури та репродукцій творів мистецтва, обов'язкових для відзначення учасників під час ЗНО з історії України; а також фотопортрети історичних особистостей, імена яких увійшли до програми ЗНО з історії України. У рамках довідника по темі «Українська революція» подається інформація про наступні архітектурні пам'ятки: пам'ятник Тарасові Шевченку в Ромах 1918р. (скульптор Іван Кавалерідзе) (с.85); Картина Еней та його військо 1919р. (Георгій Нарбут) (с.86). Представлені портрети наступних історичних персоналій: М. Міхновського (с.102); М. Грушевського (с.103); В. Винниченка (с.104); П. Скоропадського (с.104); Є. Петрушевича (с.104); С. Петлюри (с.104); Н. Махно (с.105);В. Вернадського (с.105).

Словники. Словник – довідкове видання, що містить упорядкований перелік мовних одиниць (слів, речень тощо) з їх короткою характеристикою

чи характеристикою позначених ним понять або з перекладом іншою мовою. Історичні словники є важливими культурними пам'ятками, що відображають минуле народу, багатовіковий розвиток його мови, звичаїв, побуту, духовних і матеріальних сторін життя, зв'язків з іншими народами та їх спільне коріння [42].

Перелік словників у рамках яких міститься інформація присвячена темі «Українська революція (1917–1921 рр.)» представлений у таблиці 1.3.

Таблиця 1.3

№	Назва	Зміст
1	Малий словник історії України (1997р.) [25]	У словнику стисло й доступно подано основні відомості з історії України від найдавніших часів до наших днів. Містить відомості з археології, демографії, економіки, політології, історії культури тощо, подано біографічні відомості про багатьох історичних діячів.
2	Історія України: словник-довідник для студентів вищих навчальних закладів (2010р.) [19]	У цьому словнику подано найпоширеніші, найуживаніші терміни з історії України. Словник містить характеристику ключових понять по темі «Українська революція», хронологічний довідник з переліком ключових подій Української революції.
3	Короткий словник понять і термінів історії країн світу, Європи та України I половини ХХ століття (2017р.) [21]	У цьому словнику подано найпоширеніші, найуживаніші терміни, а також терміни, які використовувалися в СРСР та країнах Європи та світу в 1919-1950 роках і мають регіональні особливості, свою історію створення та використання. У словнику тлумачаться основні терміни та терміни, пов'язані з міжвоєнним періодом (1919-1939 рр.). Тлумачення та

		уточнення цих термінів є важливим у роботі з опрацювання теми «Українська революція».
--	--	---

Таким чином, довідкові видання спрямовані на поглиблення знань, набутих в процесі опрацювання конкретної історичної тематики, у рамках нашого дослідження – теми «Української революції»). Вивчення історії, зокрема подій Української революції 1917–1921 років, має на меті не лише надати учням фактичні знання, а й розвинути критичне мислення та навички аналізу, формування власного ставлення до історичних подій і діячів. Робота з довідковою літературою, такою як енциклопедії, довідники та словники, стає ключовою частиною цього процесу. Ці видання надають учням доступ до перевіреної інформації, що дозволяє не лише уточнити факти чи поняття, але й побачити історичні події з різних ракурсів, збагатити розуміння складних історичних процесів. Користуючись енциклопедіями, учні отримують систематизовані відомості про ключових діячів революційного періоду, основні події та документи. Такі джерела, як «Енциклопедія історії України», «Енциклопедія історії Української революції» та інші видання, надають повну хронологію подій, а також біографічні дані про громадських, політичних і військових діячів. Це допомагає глибше зрозуміти історичні контексти та взаємозв'язки між подіями та персонами. Довідники та словники, доповнюють енциклопедії, забезпечуючи точні терміни, концепти та доступні пояснення для різних аспектів Української революції. Такі видання сприяють збагаченню словникового запасу учнів, розширюють їхнє бачення і розуміння соціально-політичних термінів і подій того часу, що особливо важливо в контексті міждисциплінарного навчання історії. Таким чином, викладання історії з використанням довідкових матеріалів сприяє збалансованому, точному та об'єктивному погляду на суперечливі питання минулого, що формує в учнів культуру поваги до різних поглядів, а також навички самостійного дослідження історичних джерел і критичного мислення.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТАРШОКЛАСНИКІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 РР.

2.1 Самостійна робота як педагогічний засіб організації й управління самостійною діяльністю школярів на уроках історії

Активізація самостійної пізнавальної діяльності учнів – це важливий процес, який включає не просто керування навчанням, а створення такої системи, в якій учень активно залучений до пізнання та інтелектуального розвитку. Це досягається за допомогою ретельно продуманої дидактичної системи, що передбачає як зовнішні умови, так і внутрішні мотиваційні стимули. З одного боку, вчитель організовує навчальний процес так, щоб забезпечити сприятливу атмосферу співпраці, підтримки і зворотного зв'язку; з іншого – він мотивує учнів до самостійного пошуку знань, стимулює їхнє бажання аналізувати й інтерпретувати інформацію, а також розвиває їхню творчу активність як важливу особистісну якість.

Сучасні психологічні й педагогічні дослідження підтверджують, що активне навчання виходить за межі простого засвоєння фактів. Учні не тільки запам'ятовують матеріал, а й проходять через низку розумових операцій – аналіз, синтез, узагальнення, абстрагування – що забезпечує глибоке освоєння знань. Цей інтелектуальний процес робить знання частиною особистих надбань учня, перетворюючи його на суб'єкта навчання. Початковою фазою засвоєння будь-якої інформації є сприйняття, яке, попри уявлення, що на цьому етапі активний лише вчитель, теж вимагає від учня залучення. Це первинне сприйняття стає більш ефективним, якщо навчальний процес насичений методами, що сприяють активному сприйняттю інформації.

Досягти кращого сприйняття і засвоєння знань допомагає підготовка учнів до вивчення нової теми через постановку пізнавальних і практичних завдань. Наприклад, завдання виділити головне з тексту або пояснити причини певних подій дають учням чіткі орієнтири, з чим працювати, а також формують вміння виявляти та пояснювати ключові моменти. Такі завдання є не лише вправами для розвитку, але й зміцнюють навички аналітичного мислення, необхідного для подальшого навчання і роботи.

Додатковим фактором, що підвищує пізнавальну активність, є створення проблемних ситуацій на уроці. Це педагогічний прийом, за допомогою якого вчитель ставить перед учнями запитання, які потребують осмислення та пошуку причинно-наслідкових зв'язків: «Чому це сталося?», «Як можна пояснити цей факт?». Проблема ситуація викликає в учнів інтерес і мотивацію до розв'язання задачі, стимулюючи їх до активного сприйняття та обміну думками з вчителем. У такій навчальній взаємодії вчитель стає не лише джерелом знань, а й наставником, що спрямовує інтелектуальну активність учнів, навчаючи їх мислити критично та самостійно здобувати знання.

Ми можемо дійти висновку, що активізація самостійної пізнавальної діяльності є не просто одним із методів навчання, а комплексним підходом до формування особистості, здатної активно й усвідомлено розв'язувати проблеми. Це надзвичайно важливо для підготовки учнів до подальшої освіти та життя в умовах динамічного інформаційного суспільства.

Викликати пізнавальну активність здобувачів освіти можливо за умов продуманої та обґрунтованої системи навчання. Важливу роль у цій системі відіграє самостійна робота. Виконання самостійної роботи з історії означає проведення історичних досліджень. Історія – це не просто те, що вивчають, набір дат та фактів; історичний процес – це не просто механічне заучування, а скоріше участь у створенні історії як активне заняття. У цьому сенсі історія це не просто акт відновлення минулого. Швидше, дослідження та написання робіт з історії включають обґрунтовані пояснення того, чому і як розвивалися

події, а також чому вони важливі.

У педагогіці існує багато різноманітних методів і засобів, які сприяють активізації пізнавальної діяльності. Одним із таких інструментів є самостійна робота. Її використання на уроках історії спонукає здобувачів освіти до аналізу завдань, пошуку плану розв'язання, встановлення зв'язків, виконання навчальних дій, що в цілому активізує їхню пізнавальну діяльність.

У завданнях для самостійної роботи важливо не лише визначити їхню складність, але й ретельно продумати рівень самостійності, що вимагається від учнів у процесі виконання цих завдань. Цей аспект є критичним, оскільки різні завдання можуть неоднаково впливати на мотивацію та активність учнів, стимулюючи різноманітні форми мислення й аналізу. Відтак, правильна постановка запитань-завдань є ключовою умовою успішної самостійної навчальної діяльності, адже саме вона визначає рівень розумової активності та зацікавленості учнів у досягненні навчальних цілей.

Ефективність самостійної пізнавальної діяльності досягається за певних умов, серед яких – чітке усвідомлення учнем мети завдання та його мотивація на досягнення цієї мети. Іншими словами, для успішного виконання самостійної роботи важливо, щоб учень розумів, чому він виконує завдання, і мав бажання досягти поставленого результату. Цільова спрямованість завдання робить самостійну роботу осмисленою та цікавою для учня, підвищуючи його залученість і мотивацію. Коли учень розуміє мету роботи та зацікавлений у результатах, його пізнавальна активність зростає, а виконання завдань набуває більшої ефективності. Додатковим фактором, що сприяє успішному виконанню самостійної роботи, є наявність уже сформованих умінь та навичок. Вони виступають як технічна основа та механізм для досягнення мети, адже завдяки ним учень може ефективніше вирішувати поставлені завдання. Наприклад, якщо в учня сформовані навички аналізу тексту чи роботи з джерелами, це дозволяє йому більш глибоко й усвідомлено підходити до вирішення навчальних задач. Саме тому диференційований підхід, що враховує індивідуальні особливості кожного

учня, є важливим аспектом в організації самостійної роботи. Самостійна робота учнів у процесі вивчення історії виконує надзвичайно важливу роль для формування не лише знань, але й особистісних якостей, необхідних у дорослому житті. Вміння самостійно організовувати роботу, аналізувати інформацію і робити висновки не розвиваються автоматично; для цього потрібні регулярні, спеціально організовані вправи, які вчитель вбудовує у структуру уроку. Майстерність педагога полягає в тому, щоб знайти правильний баланс між керівництвом та самостійністю, організувати логічний процес навчання та підтримати в учнях інтерес і бажання самостійно здобувати знання. Це може включати як чітке формулювання завдань, так і побудову проблемних ситуацій, коли учням потрібно активно мислити для пошуку рішень. Важливо також, щоб під час самостійної роботи учні не тільки долали труднощі, але й отримували зворотний зв'язок і об'єктивну оцінку своїх досягнень, що мотивує до подальшого розвитку.

Одним із найефективніших способів організації самостійної роботи є поєднання класних і домашніх завдань. Урок у класі служить базою, де закладаються основні знання та навички, а вдома учні мають можливість закріпити пройдений матеріал та глибше його опрацювати. Саме домашня робота дозволяє учням більше зосередитись на аналізі подій, розвиває їхню здатність структурувати інформацію, працювати з картами, ілюстраціями, схемами. Вчитель, зокрема, може застосовувати такі методи, як складання планів і тез прочитаного, що допомагає учням навчитися виділяти головне, структурувати інформацію та запам'ятовувати її. Крім того, цікаві тематичні завдання (складання таблиць, підготовка повідомлень чи рефератів) стимулюють учнів до творчості і поглиблюють знання. Велику користь у розвитку навичок самостійного аналізу та критичного мислення дає робота з історичними текстами, зокрема з ілюстрованими підручниками, які дозволяють учням не лише отримувати інформацію, але й інтерпретувати історичний матеріал. Наприклад, робота з різними типами ілюстрацій, схемами та фото допомагає візуально засвоїти матеріал і переносить учнів у

відповідну епоху, стимулюючи їхню уяву. Важливо навчати учнів працювати з картами, хронологічними таблицями та графіками, що дозволяє їм краще розуміти послідовність подій і зв'язки між ними. Такий підхід до самостійної роботи робить навчання більш структурованим, забезпечуючи всебічне засвоєння знань. Не менш важливим завданням є розвиток навичок дослідницької діяльності. Учні можуть працювати з додатковими джерелами, як-от художньо-історична та науково-популярна література, періодичні видання. Читання та аналіз уривків з таких джерел вчить учнів самостійно здобувати знання, структурувати та осмислювати інформацію. Написання творів за історичними матеріалами, створення рецензій на прочитане розвивають творче мислення, здатність виражати власну думку та аргументувати її. Розуміння сутності історичних процесів вимагає від учнів узагальнення фактів та складання логічних висновків, що також формує вміння критично мислити.

Самостійна робота стає найефективнішою, коли учитель не лише контролює, але й підтримує учнів у їхніх зусиллях. Наприклад, учитель може надавати учням зворотний зв'язок у вигляді опитування або письмового коментаря в зошитах, допомагаючи зрозуміти, які аспекти слід опрацювати глибше. Для деяких учнів можуть бути корисними індивідуальні завдання, як-от картки для самостійного виконання, щоб вони могли працювати у своєму темпі. Це дозволяє вчителю оцінити рівень розуміння теми кожним учнем, зокрема, чи вміють вони виділяти основне, структурувати інформацію і коротко та чітко висловлювати свої думки. На вищих рівнях навчання, у старших класах, учні потребують все складніших завдань, наприклад, таких, що пов'язані зі складанням конспектів, таблиць, або порівняльних схем. Це розвиває їхнє вміння організовувати знання, аргументувати свої думки та виконувати складний аналіз історичних подій. Крім того, ведення словників і хронологічних карток допомагає школярам систематизувати вивчений матеріал, вільно орієнтуватись у поняттях і датах.

Самостійна робота учнів відіграє ключову роль у формуванні таких

особистісних якостей, як відповідальність, наполегливість і здатність долати труднощі. В процесі самостійного навчання школярі стикаються з численними завданнями, які вимагають самоконтролю, вміння планувати час і визначати пріоритети. Вирішуючи завдання без прямої допомоги вчителя, учні привчаються самостійно знаходити шляхи для подолання складнощів, що формує стійкість до труднощів і відповідальність за результат. Навичка брати на себе відповідальність за виконання роботи є особливо цінною, адже вона слугує підготовкою до реальних життєвих ситуацій, де вміння долати перешкоди і наполегливо рухатися до мети є необхідними складовими успіху.

Індивідуальний підхід до самостійної роботи є важливим, оскільки дозволяє кожному учню працювати у своєму темпі, враховуючи особливості його особистісних інтересів, навчальних можливостей та рівня підготовки. Завдяки цьому вчитель може урізноманітнювати завдання: одним учням пропонується виконувати більш аналітичні вправи, наприклад, скласти порівняльну таблицю або підготувати доповідь, тоді як іншим — детально опрацювати матеріал за підручником або здійснити простіший аналіз тексту. Такий підхід стимулює зацікавленість до навчання та розвиває впевненість у своїх силах, даючи можливість кожному учню розкрити свій потенціал і формувати сильні сторони.

Важливо також звернути увагу на значення інтерактивних технологій у процесі самостійного навчання. Використання мультимедійних ресурсів, таких як відеолекції, інтерактивні карти, віртуальні тури чи хронологічні таблиці, надає учням доступ до сучасних джерел і сприяє більш глибокому зануренню в матеріал. Завдяки цифровим технологіям учні можуть отримувати інформацію з численних джерел, що значно розширює їхні можливості для дослідження. Вчитель може також рекомендувати учням додаткові онлайн-курси або платформи для самостійного вивчення історії, що допомагає їм краще засвоїти тему та розвивати дослідницькі навички. Інтерактивні технології стимулюють пізнавальну активність і творчість,

даючи можливість учням опанувати матеріал більш самостійно, різноманітно та захопливо. Самостійна робота учнів є невід'ємною частиною підготовки до навчання у вищих навчальних закладах, де значна частина навчання базується на самостійному опрацюванні матеріалу, аналітичній роботі та виконанні дослідницьких завдань. Університети вимагають від студентів гнучкості, критичного мислення та високого рівня самодисципліни, оскільки навчальний процес часто побудований на самостійному опрацюванні літератури, написанні наукових статей і проведенні досліджень. Розвиваючи в школі навички самостійного навчання, учитель готує учнів до майбутніх академічних викликів і формує компетентності, які допомагають їм успішно адаптуватися до вимог університетської освіти.

Для ефективного розвитку самостійної пізнавальної діяльності учнів завдання мають бути не лише посильними, але й структурованими в певній послідовності, яка поступово підвищує рівень складності та самостійності учня. Така система дозволяє учневі поступово переходити від базового рівня роботи з матеріалом до більш складних аналітичних і творчих завдань, що вимагають дедалі вищого ступеня самостійності. Важливим є й адаптивний підхід, коли вчитель спочатку надає необхідну підтримку, роз'яснює основні принципи роботи з матеріалом, а згодом зменшує ступінь допомоги, дозволяючи учневі самому контролювати хід виконання завдання. У методиці навчання розроблено різноманітні підходи для підтримки пізнавальної самостійності учнів на кожному рівні навчання. Виклад нового матеріалу у формі пізнавальної чи проблемної розповіді стимулює інтерес учнів і спонукає до осмислення нових понять та ідей. Дискусії та практичні справи дозволяють не лише розширювати знання, але й формують у здобувачів освіти навички комунікації та обґрунтування власних думок, що також є важливими компонентами навчального процесу. Кожен із методів роботи, чи то дискусія, чи самостійна робота з текстом або документом, має свої особливості та різний ступінь залучення вчителя в навчальний процес. Педагогічна практика свідчить, що для досягнення максимальної

ефективності методи мають відповідати як загальній меті навчання, так і дидактичним завданням конкретного уроку. Наприклад, якщо метою є детальний аналіз документів, прийнятих Українською Центральною Радою під час революційного періоду, доцільно включити вправи для роботи з текстом, аналізу історичних джерел та роботи з візуальними матеріалами. Це дозволяє учням не лише засвоїти зміст подій, а й розвиває здатність критично мислити, проводити порівняння та формувати власне розуміння історичних процесів.

Самостійна робота з підручником є особливо цінною, оскільки вона сприяє формуванню навичок, необхідних для самостійного пошуку та організації знань. Знайомство зі структурою підручника, його методичним апаратом, форматом текстів і зображень допомагає учням ефективніше орієнтуватися в матеріалі, що стає основою для глибшого розуміння змісту уроків. Таке знайомство доцільно організовувати вже на першому уроці, коли вчитель показує, як користуватися змістом підручника, звертає увагу на різні шрифти, що виділяють важливі частини, та пояснює роль і значення кожного розділу. Це створює основу для подальшої самостійної роботи та закладає навички, необхідні для дослідницької діяльності та розумового розвитку. [30]. Отже, грамотна організація самостійної роботи стає одним із ключових засобів підвищення пізнавальних здібностей учнів. Вона розвиває такі важливі якості, як спостережливість, допитливість, критичне мислення, логічну послідовність і здатність творчо застосовувати знання. Такі навички є необхідними не лише в процесі навчання, але й у повсякденному житті, адже вони формують основи для розв'язання складних завдань у будь-якій діяльності. Підходи до самостійної роботи, які сприяють розвитку цих здібностей, допомагають підготувати учнів до подальшого навчання у вищих навчальних закладах і формують готовність до професійної діяльності, що вимагає високого рівня компетентності та самостійності.

2.2 Урізноманітнення видів самостійної роботи учнів під час вивчення Української революції (1917-1921 рр.)

Підручник – це один з найкращих інструментів для вивчення та повного розуміння теми, це не просто джерело інформації, а й інструмент, який допомагає учням освоювати нові знання та вміння. Ефективна робота з підручником є ключем до успішного навчання. Саме тому організація самостійної роботи учнів з підручником є одним з найважливіших завдань учителя. Робота з підручником розвиває вміння структурувати знання, формулювати та узагальнювати ключові факти. В історичних дисциплінах підручник має особливе значення, адже він не лише описує події минулого, а й формує здатність учнів аналізувати причини, наслідки та взаємозв'язки між ними. Тому важливо, щоб учитель ефективно організовував роботу учнів із цим джерелом, стимулюючи їх до самостійного пошуку відповідей, критичного осмислення матеріалу та формування власної думки. Організація самостійної роботи з підручником вимагає комплексного підходу: важливо не лише надати завдання, а й навчити учнів працювати з текстом, виділяти головне та користуватися додатковими елементами підручника, як-от ілюстрації, карти, схеми, інфографіка. Зазвичай історичні підручники насичені цими елементами, що дозволяє зробити роботу з ними цікавішою та розвинути в учнів навички візуального сприйняття інформації. Учитель може також пропонувати різні типи завдань, зокрема складання планів, тез, порівняльних таблиць або навіть коротких звітів чи рефератів, що допомагають глибше засвоїти матеріал і розвивати навички роботи з різними типами текстів. Усе це сприяє тому, що учні починають бачити підручник як інтерактивний інструмент для дослідження, а не просто текст, який треба вивчити. Здобувачі освіти, які звикають працювати з текстами підручників, аналізувати інформацію і структурувати її, краще підготовлені до академічних вимог і мають розвинуті навички самоконтролю та самоорганізації. Вчитель, який правильно організовує роботу з підручником,

допомагає своїм учням не лише у вивченні історії, а й у формуванні навчальних компетенцій, що будуть корисними в усіх сферах життя. Учні працюють з підручником з початкової школи та з різними предметами, але історична дисципліна є особливою, сучасний підручник з історії має багато різноманітних вправ, завдань, які дозволяють вчителю урізноманітнювати роботу учнів на уроці, та при самостійній роботі.

Національно-визвольні змагання українського народу 1917–1921 років – це ключова тема в історії України, яка розглядається в курсі історії для 10 класу. Вона охоплює період, коли український народ вів активну боротьбу за незалежність та національне самовизначення, що призвело до формування кількох українських державних утворень та створення Української Народної Республіки. Оскільки тема є складною і насиченою подіями, важливим є правильне використання методичного апарату підручників для розвитку самостійної роботи учнів, що допомагає не лише засвоювати факти, але й формувати критичне мислення, аналітичні навички та здатність до самостійного прийняття рішень. Розглянемо методичний апарат підручників за 10 клас у таблиці 2.1

Таблиця 2.1

Підручник	Методичні прийоми	Завдання для здобувачів освіти	Корисність завдання
1.Підручник «Історія України. 10 клас» (В. С. Власов, С. В. Кульчицький, 2018)	1.Постановки проблемних запитань. 2.Порівняння подій та персоналій 3.Аналіз історичних	1.Учням ставляться такі запитання: «Чому, попри всі зусилля, Україна не змогла здобути тривалу незалежність?»,	1. Цей підхід розвиває навички критичного мислення, спонукає учнів до пошуку відповідей і власних

	документів	<p>«Які помилки допустили українські політичні лідери?» Ці питання мають на меті змусити учнів замислитись над суттю подій, знайти причини та наслідки на основі аналізу матеріалу.</p> <p>2. Порівняти ролі М. Грушевського, С. Петлюри та П. Скоропадського, проаналізувавши їхні політичні рішення.</p> <p>3. Аналізувати тексти універсалів Центральної Ради, визначаючи головні</p>	<p>висновків, що формує здатність не лише запам'ятовувати інформацію, але й осмислювати її глибше.</p> <p>2. Розвиває критичне мислення, допомагає оцінювати роль історичних особистостей і їхній вплив на події Української революції.</p> <p>3. Сприяє розумінню політичного контексту і значення юридичних документів для формування української державності.</p>
--	------------	--	--

		положення і мотиви прийняття рішень.	
2. Підручник «Історія України. 10 клас Рівень стандарту.» (Хлібовська Г. М. 2023 рік)	1. Аналіз документів 2. Робота з картою	1. Опрацюйте постанову Центральної Ради. Яку позицію займала Українська Центральна Рада у відносинах з Тимчасовим урядом росії? 2. Учні отримують завдання відтворити та демонструвати на карті події 1917–1921 років: фронти військових дій, території, охоплені окупацією, ключові битви.	1. Цей метод допомагає учням краще зрозуміти політичні позиції різних сил того періоду, що розвиває навички критичного мислення, адже учні не просто отримують готові висновки, а вчать самостійно їх формулювати на основі аналізу кількох джерел. 2. Робота з картою стимулює просторове мислення, дозволяє учням побачити візуальну картину історичних подій,

			що допомагає краще розуміти зміни геополітичного становища України.
3. Підручник «Історія України. 10 клас» (Гісем О. В. Нова програма. 2018)	1. Метод роботи з першоджерелами 2. Творчі завдання	1. Учням пропонується самостійно опрацювати документи, такі як: універсали Центральної Ради, мирні угоди та дипломатичні документи періоду війни. 2. Підручник пропонує учням написати есе або створити презентацію про історичну постать.	1. Робота з першоджерелами розвиває здатність учнів аналізувати інформацію, розуміти її контекст та самостійно робити висновки. 2. Творчі завдання стимулюють вміння інтерпретувати історичні події, використовувати факти для створення нових концепцій, що розвиває навички аналітичного та креативного мислення.
4. Підручник	1. Інтерактивне	1. Учням	1. Робота з

<p>«Історія України. Рівень стандарту.» (Власов В. С. 10 клас)</p>	<p>завдання з цифровими ресурсами. 2. Інтерпретація ілюстрацій та схем</p>	<p>пропонується ознайомитись з документальним фільмом та інтерактивними картами. 2. Учням пропонується проаналізувати уривки зі спогадів учасників революції та наукових статей на тему Української революції.</p>	<p>цифровими ресурсами робить процес навчання інтерактивним, стимулює зацікавленість і розвиває навички дослідницької діяльності. 2. Допомагає розширити розуміння історичних подій, розвиває здатність до критичного мислення та навички роботи з різними типами джерел.</p>
--	--	--	---

У підручнику ми можемо побачити різні завдання. Наведемо приклади:

Завдання 1. На основі опрацьованого матеріалу підручнику по темі «Універсали УЦР» дайте відповіді на такі питання:

1. Яке гасло українського національно-визвольного руху відповідає змісту Першого Універсалу Української Центральної Ради?

2. Які зобов'язання взяла на себе УЦР після ухвалення Другого Універсалу?

3. Яке гасло українського національно-визвольного руху відповідає змісту Четвертого Універсалу Української Центральної Ради (УЦР)?

4. Які політичні сили наприкінці жовтня – початку листопада 1917 р. вели збройну боротьбу за владу в Києві?

Завдання 2. На основі опрацьованого матеріалу підручника по темі «Універсали УЦР» заповніть таблицю визначивши наслідки оприлюднення документів Української Центральної Ради.

Універсал	Наслідки
Перший Універсал	
Другий Універсал	
Третій Універсал	
Четвертий Універсал	

Завдання 3. На основі опрацьованого матеріалу з підручника установіть відповідність між назвами документів та цитатами з них.

Третій Універсал Центральної Ради

Грамота П. Скоропадського «До всього українського народу»

Відозва Української Національної Ради

Універсал Директорії УНР

«...Українська Держава стояла на краю загибелі. Спаслась вона дякуючи могутньому підтриманню центральних держав...»

«...Україна стає Українською Народною Республікою. Не віддаляючись від республіки Російської... ми твердо станемо на нашій землі...»

«...воєдино зливаються ...частини єдиної України — Західноукраїнська Народна Республіка і Наддніпрянська Україна. Однині є єдина незалежна Українська Народна Республіка...»

«Українська Соціалістична Радянська Республіка є організацією диктатури трудящих... Завданням цієї диктатури є здійснення переходу від буржуазного ладу до соціалізму...»

«Український народе! ...твоєю волею утворилася на українських землях бувшої Австро-Угорської монархії Українська держава...»

Робота з документом. На уроках історії важливо навчати учнів вільно користуватися історичними документами та працювати з історичною художньою літературою. Для самостійного аналізу історичних джерел потрібна ретельна підготовка. Підготовка учнів до роботи з документами включає не тільки правильний відбір матеріалу, але й продуману методику його подання. Варто застосовувати методи, які полегшують сприйняття документа: наприклад, учитель може вводити короткі уривки в розповідь, організувати коментоване читання складних фрагментів або поєднувати свою розповідь із колективним аналізом тексту разом з учнями. Це допомагає забезпечити краще розуміння історичного контексту і розвиває навички критичного аналізу в учнів [39].

Наведемо приклади завдань:

Завдання 1. Прочитайте уривок з універсалу та дайте відповіді на ряд питань. «Однині Україна стає Українською Народною Республікою. Не відділяючись від республіки Російської і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі... До Установчих Зборів України вся власть творити лад на землях наших, давати закони й правити належить нам, Українській Центральній Раді...»

1. Коли було ухвалено цитований документ?
2. Що стало безпосереднім наслідком оприлюднення цитованого документа?

Завдання 2. Прочитайте уривок з історичного джерела та визначте, про яку інституцію В. Винниченко писав: «...[його скликання] стало першим кроком відродження нації на шляху державності. Будучи одночасно сильним організуючим і агітаційним засобом, він став першим підготовчим етапом у творенні як ідеї Української держави, так і в частковому втіленні її в життя?»

Завдання 3. Прочитайте наведені нижче документи та визначте у який період Української революції вони були схвалені?

«Хай буде Україна вільною. ...Так сказали виборні люди з усієї Землі Української. Сказавши так, вони вибрали з-поміж себе нас, Українську

Центральну Раду, і наказали нам... творити новий лад вільної автономної України».

«...На час до вирішення справи про місцеве врядування Установчими Зборами по справах місцевого врядування Україною вищим органом Тимчасового уряду є Генеральний Секретаріат, котрого призначає Тимчасовий уряд...».

Завдання 4. Якого договору стосується цитований нижче документ?

«Строго таємно. З огляду на сучасний брак харчових продуктів... мир з Україною мусить бути підписаний якнайскоріше... На випадок, якби Україна попросила військової допомоги проти російських максималістів, то таке прохання можливо задовольнити. За це Україна зобов'язується до якнайскорішої поставки хліба...»

Варшавського договору між Директорією УНР і Польською Республікою.

Мюнхенського договору між Німеччиною й Великобританією, Францією, Італією.

Брест-Литовського договору між УНР, Німеччиною та її союзниками.

Договору між Українською Державою та Великим Військом Донським.

Робота з візуальним матеріалом. Відомо, що систематичний виклад матеріалу в живій і цікавій формі є засобом забезпечення міцних знань здобувачів освіти. Але для створення конкретних історичних ідей недостатньо одних тільки слів. Не слід забувати, що навчальний процес активізується зоровим сприйняттям. Тому на уроках історії слід активно використовувати історичні карти, малюнки, ілюстрації з підручника, малюнки з газет і журналів, макети. Щоб учні могли самостійно працювати з картою, під час попередньої роботи необхідно виховувати в них уміння вільно орієнтуватися на карті, правильно й швидко розуміти умовні знаки, пов'язувати інформацію карти з текстом підручника [30]. Наведемо приклади завдань:

Завдання 1. Територію якого державного утворення позначено на карті жирною лінією? (додаток А, рис. 1)

Завдання 2. Прочитайте фрагмент історичного документа та визначте, хто з діячів, зображених на фото, очолював делегацію Української Центральної Ради до Петрограда? (додаток А, рис.2)

«Пробувши кілька тижнів у Петрограді, втративши всяку надію одержати якусь відповідь від Временного Правительства, Делегація Центральної Ради після тих принижень, яких зазнала в передпокоях міністерських і Ради робітничих депутатів, повернулася, без всякої офіційної відповіді... до Києва. А в той час... Правительство, нарешті, вирішило й ухвалило одкинути домагання Української Центральної Ради».

Якщо основною дидактичною метою уроку є перевірка й оцінка вмінь і навичок здобувачів освіти, то доцільно і необхідно використовувати самостійну роботу у вигляді історичних диктантів, тестових завдань, історичних задач тощо.

Якщо предметом вивчення є матеріал, з яким учні не знайомі, єдино правильним можна визнати спосіб викладу навчального матеріалу вчителем у поєднанні з різними дидактичними прийомами ілюстрації, демонстрації тощо. Для прикладу у процесі вивчення теми «Українська революція» учням для самостійного перегляду можуть бути запропоновані відео-матеріали, що представлені у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

№ з/п	Матеріали	Опис
1	Українська революція (1917-1921) : перші війни з більшовиками. The Документаліст [34]	У відео йде мова про те, як науковець Михайло Грушевський очолював Центральну Раду і на найвищій державній посаді боровся з більшовиками. За яких обставин розпалася російська імперія, на уламках якої українці

		намагалися збудувати свою державу. Як і за сто років до повномасштабного вторгнення, під гаслом «Хай живе червоний терор» росіяни по-варварськи обстрілювали українські міста з артилерії, палили будинки та грабували населення.
2	Українська революція 1917-1921 рр: що треба знати. Віталій Скальський. WAS.Talks [35]	Відео присвячено історії Української революції 1917-1921 рр. Розглядаються питання: Яку роль відіграв сніг у революції 1917 р.? Де поділися калози Михайла Грушевського і як це вплинуло на його політичну діяльність? Чому Центральна Рада вирішила оголосити демобілізацію армії? Що призвело до єврейських погромів у ці роки?
3	Навіщо Були Потрібні Універсали? Історія України від імені Т.Г. Шевченка [28]	Аналіз універсалів прийнятих УЦР.

Якщо предметом вивчення на уроці буде якась історична постать (наприклад, Михайло Грушевський), то використання методу презентацій буде досить ефективним. Для прикладу, учням може бути запропоновано завдання самостійно підготувати презентацію присвячену життю і діяльності одного із діячів Української революції. Перелік постатей присвячений у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

№ з/п	Постать	Діяльність
-------	---------	------------

1	Михайло Грушевський	Очолив Центральну Раду у березні 1917. Він формально керував УНР до гетьманського перевороту у квітні 1918 року.
2	Симон Петлюра	Один з керівників Директорії УНР. У генеральному секретаріаті УНР займав посаду, аналогічну міністру оборони.
3	Володимир Винниченко	Керівник Генерального секретаріату УНР. Автором майже всіх декларацій та законодавчих актів УНР.
4	Павло Скоропадський	Керівник Української держави. З відступом більшовиків навесні 1918 р. він зайнявся політичною діяльністю, і 29 квітня було скликано селянський з'їзд, щоб проголосити його гетьманом. Німці допомогли усунути Центральну Раду і водночас сприяли проголошенню Української Держави та владі гетьмана. Період його керівництва за допомогою німецьких військ багато хто вважає найстабільнішим періодом революційних подій.
5	Євген Коновалець	Засновник ОУН. Євген Коновалець є творцем одного з найбільш боєздатних підрозділів УНР – з'єднання Січових стрільців. Брав участь у визволенні Києва в березні 1918 року, потім у поваленні гетьмана Скоропадського, керував січовими стрільцями у війні проти більшовиків у 1919 році.
6	Євген Петрушевич	Керівник Західноукраїнської Народної Республіки. Був одним із лідерів українського руху в Галичині, намагався представляти його делегацію на мирних післявоєнних конференціях, а потім був лідером проголошеної в листопаді 1918 р. ЗУНР.

Важливим видом самостійної діяльності учнів є словникова робота, яка проводиться на кожному уроці історії. Педагог має забезпечити, щоб нові терміни були зрозумілими та добре засвоєними учнями. Вивчення слова передбачає його правильну вимову, знання значення, вміння доречно використовувати у мовленні та писати. Під час словникової роботи вчитель може застосовувати різні методи: пояснення значення слова через показ предмета або його зображення, використання терміна у реченнях, звернення до знань з інших предметів, пояснення слів у контексті підручника чи розповіді, підбір синонімів тощо. Такий підхід допомагає учням легше сприймати й засвоювати нові поняття, розширює їхній лексичний запас і підвищує мовленнєву культуру [39].

Робота над словником ведеться систематично. Учнім рекомендується вести словник. Слова, важкі для вимови, підкреслені червоним олівцем. У словнику також записуються найбільш вживані звороти. Також варто звернути увагу на форму стовпа. Ліворуч великими літерами пишуть терміни та вирази, праворуч меншими – визначення. Перевірка розуміння історичних термінів на уроці здійснюється різними способами. Іноді учням пропонують вибрати терміни, пов'язані з певною темою. До одних понять учні добирають синоніми, до інших – антоніми. За допомогою запитань можна перевірити розуміння дітьми окремих слів. У процесі проведення самостійної роботи учням може бути поставлене таке завдання: «Пропонуємо вам скласти невелику розповідь за поданими словами або відповісти на запитання запропонованими словами» [39].

Самостійна робота – це не просто завдання, яке вчитель дає учню. Це активний процес пізнання, що перетворює учня з пасивного спостерігача на дослідника, який самостійно шукає відповіді на запитання. Коли учень бере на себе відповідальність за своє навчання, він не просто запам'ятовує факти, а й розвиває критичне мислення, творчі здібності та впевненість у своїх силах. Ключову роль у цьому процесі відіграє вчитель. Він не лише ставить завдання, але й створює сприятливе середовище для навчання, мотивує учнів,

направляє їхню діяльність і надає необхідну підтримку. Вчитель – це ментор, який допомагає учням розвивати свої сильні сторони і долати труднощі. Самостійна робота є не ізольованим процесом, а невід'ємною частиною навчального середовища. Вона тісно пов'язана з іншими формами навчання і сприяє їх ефективності. Наприклад, під час виконання самостійних проєктів учні вчаться працювати в команді, спілкуватися, презентувати результати своєї роботи. Це навички, які будуть корисними їм не тільки в школі, але й у подальшому житті. Під час самостійної роботи учні навчаються приймати рішення, відповідати за свої дії, планувати свою роботу і доводити справи до кінця. Самостійна робота дозволяє учням досліджувати теми, які їх цікавлять, розвивати свої інтелектуальні здібності. Також, важливо зазначити, що навички, які учні набувають під час самостійної роботи, такі як критичне мислення, творчість, вміння працювати з інформацією, є необхідними для успішного життя в сучасному світі. Для того, щоб самостійна робота була ефективною, необхідно дотримуватися чіткості постановки завдань, учень має одразу розуміти, що від нього очікується. Учень повинен відчувати себе впевнено і спокійно під час виконання завдання. В свою чергу вчитель повинен регулярно надавати зворотній зв'язок щодо виконання завдання, щоб учень розумів свої сильні сторони і над чим йому ще потрібно працювати. Можна сказати, що тільки в ході самостійної роботи учні розвивають ці пізнавальні здібності, набувають і вдосконалюють ці вміння та навички, без яких неможливе оволодіння знаннями як у школі, так і в житті.

2.3 Організація самостійної роботи з історичними документами

Під час формування інформаційної компетентності здобувачів освіти важливим є вміння працювати з історичними інформаційними джерелами, інтерпретувати зміст джерел, визначати їх достовірність. Інформаційна грамотність є не тільки об'єктивною, але й вирішальною, важливою для

багатьох сфер життя людини. Тому в підручниках досить часто ставиться завдання знайти певні джерела, критично їх проаналізувати, а потім виконати завдання: скласти історичний портрет якоїсь особи, підготувати презентацію, завершити проект тощо. Така навчально-дослідницька діяльність сприяє активізації пізнавальної діяльності. Робота з історичним документом знайомить з методами історичного дослідження, розвиває вміння аналізувати історичні джерела; сприяє підвищенню інтересу до предмета [36].

Навчання роботі з документом включає такі етапи:

- 1) учитель наводить приклад аналізу документа;
- 2) учні під керівництвом учителя аналізують документ;
- 3) працюють під керівництвом учителя та самостійно;
- 4) самостійно вивчають документ у класі та вдома.

Наведемо приклади завдань при організації самостійної роботи з документом:

Завдання 1 (визначення мети документу та його передумов).

Прочитайте фрагмент історичного документа та виконайте завдання

«Пробувши кілька тижнів у Петрограді, втративши всяку надію одержати якусь відповідь від Временного Правительства, Делегація Центральної Ради після тих принижень, яких зазнала в передпокоях міністерських і Ради робітничих депутатів, повернулася, без всякої офіційної відповіді... до Києва. А в той час... Правительство, нарешті, вирішило й ухвалило одкинути домагання Української Центральної Ради».

1. Якою була головна вимога української делегації в Петрограді?

2. Описана в джерелі подія стала приводом до

Завдання 2 (аналіз передумов прийняття документу та його наслідків)

«Високі збори! Грізний момент кривавої боротьби в Росії... потребує від українських партій рішучих кроків. ...Після довгих міркувань і сумнівів Генеральний секретаріат прийшов до тої думки, що для того, аби крайова влада стала справжньою фактичною владою, під нею має бути міцна підвалина, і такою підвалиною може бути тільки проголошення Української

Народної Республіки, яка буде повноправним тілом у міцній спільці народів росії...»

1. Який «момент кривавої боротьби в росії» спонукав Генеральний секретаріат до прийняття такого рішення?

2. Яким Універсалом Української Центральної Ради закладено «міцну підвалину», «аби крайова влада стала справжньою фактичною владою»?

3. Укажіть картосхему, на якій відображено територіальні межі Української Народної Республіки на момент її проголошення (додаток А, рис.3).

Завдання 3 (визначення причин, основних положень та наслідків історичного документу). Проаналізуйте текст Першого Української Центральної Ради «До українського народу на Україні й поза Україною сущого» та заповніть таблицю.

«Народе Український!

Народе селян, робітників, трудящого люду! Волею своєю ти поставив нас, Українську Центральну Раду, на сторожі прав і вольностей Української землі. ...Хай Україна буде вільною. Не одділяючись від всієї росії, не розриваючись з державою російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай порядок і лад на Вкраїні дають вибрані вселюдським, рівним, прямим і тайним голосуванням ВСЕНАРОДНІ УКРАЇНСЬКІ ЗБОРИ (Сейм). Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Вкраїні, мають право видавати тільки наші УКРАЇНСЬКІ ЗБОРИ. Ті ж закони, що мають лад давати на всій російській державі, повинні видаватися Всеросійським Парламенті. ...Ми гадали, що Центральне російське Правительство протягне нам руку в сій роботі, що в згоді з ним ми, Українська Центральна Рада, зможемо дати лад нашій землі. Але Тимчасове російське Правительство одкинуло всі наші домагання, одіпхнуло простягнену руку українського народу...

І через те ми, Українська Центральна Рада, видаємо сей Універсал до

всього нашого народу і оповіщаємо: однині самі будемо творити наше життя.

Ухвалено: Київ, року 1917, місяця червня (іюня) числа 10» [7]

Заповнення таблиці:

I Універсал (10 червня 1917 р.)	
Причини проголошення	Відхилення Тимчасовим урядом вимог делегації УЦР на чолі з В.Винниченком про надання автономії Україні. Ініціювання проголошення автономії II військовим з'їздом України без згоди Тимчасового уряду
Основні положення	<p>Проголошення автономії України.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Український Центральний Комітет — найвищий державний орган в Україні до скликання Українських Народних Зборів. • Звернення до населення про створення підлеглих УЦР місцевих органів влади. • Створення української скарбниці за кошти спеціального податку з населення. • Участь представників усіх національностей у державотворчих процесах в Україні. • Необхідність розробки закону про землю, згідно з яким право розпорядження землею належатиме виключно населенню України
Результати та наслідки	Перетворення ЦР на законодавчий орган. Створення першого українського уряду – Генерального секретаріату, який складався з восьми секретаріатів (внутрішні, військові, земельні, судові, міжнародні справи, фінанси, освіта). Голова - В. Винниченка

Завдання 4 (ви значення наслідків подій про які йдеться в уривку з історичного джерела). Прочитайте фрагмент історичного документа та

виконайте завдання «Союзні місії ставили мені умови, які зводилися до вимог федерації з росією. Я дуже добре розумів небезпеку, що виникла з подібного політичного домагання, але змагаючись, перш за все, за вищу мету – утримання ладу в державі, яку я збудував, я мусив усупереч власній волі схилитися перед вимогою союзників і проголосити федерацію з росією».

1. Укажіть політичного діяча, який так пояснював своє рішення.
2. Хто висував вимоги «федерації з росією»?
3. Що стало наслідком подій, про які йдеться в уривку з історичного документа?

Завдання 5. Проаналізувавши уривок II Універсалу УЦР заповніть таблицю.

Представники Временного Правительства повідомили нас про ті певні заходи, яких Временне Правительство має вжити в справі управління на Україні до Учредительного Зібрання. Временне Правительство, стоячи на сторожі завойованої революційним народом волі, визнаючи за кожним народом право на самоозначення і відносячи остаточне встановлення форми його до Учредительного Зібрання, протягає руку представникам Української демократії Центральній Раді, і закликає, в згоді з ним творити нове життя України на добро всієї революційної росії. Ми, Центральна Рада, яка завжди стояла за те, щоб не одділяти Україну од росії, щоб вкупі з усіма народами її прямувати до розвитку та добробуту всієї росії і до єдності демократичних сил її, з задоволенням приймаємо заклик Правительства до єднання і оповіщаємо ВСІХ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ:

Заповнення таблиці:

Обставини прийняття	
Зміст	
Значення і наслідки	

На уроці вчитель знайомить здобувачів освіти з документом, пояснює суть завдання. Вдома учні готують короткі повідомлення, описи за

документом, текстом підручника та ілюстраціями, твори, реферати тощо.

Робота з документами включає також:

- читання й переказ документа та складання плану;
- роз'яснювальне читання зі вступною та заключною бесідою;
- самостійний аналіз документа та відповіді на запитання щодо нього;
- проведення порівняння двох документів, що доповнюють один одного і характеризують одну й ту саму подію;
- надання критичної оцінки документу [40].

Розбираючи історичний документ, учні можуть скористатися пам'яткою:

1. У який період був створений цей документ?
2. Які історичні події описує автор?
3. Які аспекти цього документа є найбільш суттєвими?
4. Наскільки детально автор відображає події?
5. Яка наукова та історична цінність цього документа?

Використання учнями таких орієнтирів допомагає їм правильно й логічно побудувати свою доповідь.

Існує кілька підходів до самостійної роботи студентів з документом, які можуть значно покращити їхнє розуміння та засвоєння матеріалу. По-перше, можна використовувати документування або ілюстрування. Цей метод полягає в застосуванні документа як інструменту для закріплення основних положень, викладених у підручнику. Такий підхід допомагає студентам візуалізувати інформацію та краще запам'ятати ключові моменти. По-друге, існує доповнення, що передбачає відкриття в документі нових фактів, осіб або зв'язків, які розширюють вже набуті знання. Це не лише збагачує уявлення учнів про предмет, але й стимулює їхнє критичне мислення, оскільки вони вчаться знаходити зв'язки між відомим та новим. Третім варіантом є дослідницька робота, яка може включати лабораторні та практичні завдання. Тут документ розглядається як основне джерело інформації, що дозволяє учням проводити глибший аналіз. Вибір теми та підходу зазвичай залежить від вказівок учителя, що підкреслює важливість

наукового керівництва в процесі навчання. Нарешті, комплексне дослідження включає самостійний відбір джерел, їх критику та аналіз, а також узагальнення інформації відповідно до визначеної мети та обраної теми. Цей підхід сприяє розвитку аналітичних навичок та вмінню формувати обґрунтовані висновки, що є важливим аспектом академічної діяльності [40].

Дослідження історичних джерел може здійснюватися різними способами, що, у свою чергу, потребує застосування різних форм лабораторно-практичних (дослідницьких) робіт. Зупинимося далі на існуючих методиках самостійної роботи, що використовуються в процесі роботи з історичними документами.

Методика послідовно-текстового вивчення джерел базується на логічно послідовній роботі із засвоєнням необхідної інформації і виявляється в чотирьох основних діях:

1 – виявлення та обробка основних думок джерела (відбір основних думок і положень, формулювання);

2 – аналіз авторських запитань (робота з питаннями, поставленими автором у тексті, розробка відповідей на них, порівняння відповідей автора зі своїми);

3 – аналіз подій, фактів і осіб;

4 – порівняння історичного досвіду з дійсністю (вибір конкретного прикладу з джерела для аналізу, вибір аналогів з історії, пошук того, що і як ці аналоги склалися в сучасних умовах, роздуми про можливу реалізацію історичного досвіду в сучасності).

Методика поетапного вивчення джерел ґрунтується на орієнтації здобувачів освіти на самостійне вивчення необхідної інформації за трикроковим алгоритмом дій:

1 – підготовча робота (перший крок): підготовка термінології джерела, яка має змістове навантаження; з'ясування причин, часу та умов створення досліджуваного джерела; аналіз основних фактів і подій, внесених автором у текст; з'ясування якісних характеристик особистостей, зазначених автором;

2 – засвоєння змісту джерела (другий етап): виділення ключових питань про джерело; висвітлити аспект курсу, що вивчається; висвітлення ідей і положень, що розвивалися в певні періоди історії; оформлення конспекту (робочі записи змісту джерела);

3 – виконання узагальнюючих і практичних завдань (третій етап): з'ясування значення ідей джерела для досліджуваного історичного періоду та сучасності; виконання практичних завдань на основі аналізу сучасних подій і процесів [40].

У процесі детального аналізу історичного тексту перед учнями може бути поставлено завдання дати відповідь на ряд запитань:

1. Що це за документ, вид документа: щоденниковий запис; листи (приватні чи офіційні); мемуари; публічне звернення; політичний документ (доповідь, протокол, постанова, постанова уряду, декларація тощо); дипломатичне повідомлення, акція, нота; уривок з історичного дослідження?

2. Хто є автором (авторами) документа (приватна особа, офіційна особа, анонім)?

3. Яка національна, етнічна, політична службова приналежність автора? Як це впливає на його ставлення до подій?

4. Чи є в самому документі інформація, яка підтверджує, або спростовує що він заснований на особистому досвіді або на причетності автора до згаданих подій?

5. Чи автор очевидець подій, чи безпосереднім учасник?

6. Чи є в факти в історичному документі, які дають змогу зробити висновок про причину появи документа? Кому був адресований текст?

7. В який період з'явився документ? Чи був документ написаний під час самої події, або ж одразу після неї чи через кілька днів, тижнів, місяців чи навіть років?

8. Чи повідомляє автор про ситуацію, передає інформацію чи описує те, що сталося, чи документ також містить погляди, висновки та рекомендації?

9. Чи намагається автор дати об'єктивний і змістовний опис того, що сталося?

10. Чи є будь-які твердження, фрази, вислови які вказують на перевагу або упередження з боку автора щодо групи людей або точок зору?

11. Чи можна вважати цей документ достовірним джерелом інформації?

Враховуючи аспекти джерелознавчого аналізу, ми можемо створити алгоритм роботи, який виглядатиме так:

1 – вибір методу роботи: читай, вивчай, дивись. Ознайомившись з історичним джерелом, визначте: автора, співавтора, учасників його підготовки; час і місце створення тексту (за змістом); як історичні умови вплинули на його створення;

2 – визначити: джерела інформації, що вивчається; мета автора (авторів) тексту;

3 – визначити: тип джерела (лист, щоденник, архівний документ тощо); що таке текст: поданий повністю чи фрагмент; про що цей текст;

4 – вивчити й проаналізувати зміст тексту: спробувати зрозуміти, виділити основні положення; подумки ділити зміст тексту на змістові частини, виділяти основну думку кожної частини; опрацьовуючи текст, сформулювати основні думки джерела та записати їх у вигляді конспектів чи цитат, ключових слів;

5 – оцінити ступінь достовірності викладеної в тексті інформації: чи є автор безпосереднім свідком того, про що пише?; первинна або вторинна інформація;

6 – визначити: чи є автор представником нового погляду чи він пропонує виключний погляд на події; в яких ситуаціях ця інформація може бути використана;

7 – виявити значення джерела та інформації, що в ньому міститься, для сучасності та для кожного з нас;

8 – надати загальну оцінку цьому джерелу [40].

Диференційований підхід до роботи з історичними документами дозволяє розробити комплекс завдань, які враховують різні рівні навчальних можливостей та інтересів учнів. Такий підхід дозволяє ефективно адаптувати навчальні матеріали, поступово розвиваючи у здобувачів освіти навички критичного мислення, глибокого аналізу та творчого дослідження історичних подій і джерел. На відтворювальному рівні завдання спрямовані на базове засвоєння матеріалу та запам'ятовування основних фактів, термінів і подій. Учні виконують вправи на пошук та запис визначень, основних понять, а також на відповіді на запитання, які потребують уточнення інформації з тексту. Вони працюють із документом, зосереджуючись на фіксації ключових фактів, встановленні хронологічної послідовності подій та заповненні таблиць і схем. Це рівень допомагає сформувати базу знань, необхідну для переходу до складніших завдань, а також розвиває здатність виділяти інформацію і чітко структурувати її, що важливо для подальшого аналізу. Вже на перетворювальному рівні учні переходять до глибшого розуміння змісту документів. Завдання включають складання розповіді за документом, яка може супроводжуватися аналізом основних тез і висновків, виявленням головних ідей, а також порівнянням із додатковими теоретичними джерелами. Учні мають підготувати конспект або узагальнення на основі прочитаного, що сприяє формуванню вміння інтегрувати матеріал з різних джерел, систематизувати та інтерпретувати інформацію. Цей рівень спрямований на те, щоб навчити учнів не лише розуміти текст, але й виділяти головне та робити логічні висновки, ґрунтуючись на матеріалах з різних джерел. І найвищий творчо-дослідницький рівень, на ньому учні виконують завдання, які стимулюють їх до критичного мислення та дослідницької діяльності. Завдання передбачають глибокий аналіз і порівняння різних точок зору на історичну подію чи процес, що дозволяє учням формувати власну позицію, базуючись на вивчених фактах та аргументах. Учні мають осмислювати альтернативні погляди, порівнювати позиції різних авторів чи діячів, а також створювати

свої інтерпретації на основі власних досліджень. Така робота розвиває здатність до самостійного пошуку і критичного оцінювання інформації, а також навички аргументованої дискусії та формування особистих висновків. Завдяки системі диференційованих завдань учні не тільки засвоюють зміст історичних джерел, але й поступово переходять до більш складних форм навчальної діяльності, що розвиває їхні особисті навчальні здібності. Виконання завдань на кожному рівні стимулює пізнавальну активність, формує навички структурного мислення та критичного аналізу, а також підвищує їхню самостійність у вивченні історичних матеріалів. Такий підхід забезпечує комплексний розвиток учнів, робить їхнє навчання більш глибоким і багатовимірним, що особливо важливо для опанування складних історичних тем і розвитку цілісного розуміння історичних подій та процесів.

Фактично у методиці існує багато прийомів роботи з джерелами. Панівними є три рівні організації роботи здобувачів освіти з історичними документами, де вибір визначається як пізнавальними можливостями здобувачів освіти, так і цілями навчання. Самостійна робота здобувачів освіти з джерелом повинна бути гарно оформлена та організована викладачем і проводитися за певним алгоритмом. Тому для здобувачів освіти заздалегідь готується матеріал, який відображає основні етапи роботи з історичним документом.

ВИСНОВКИ

Українська революція 1917–1921 років була одним із ключових і переломних періодів в історії України, коли відбувалося формування національної самосвідомості, зародження української державності та боротьба за незалежність у надзвичайно складних умовах. Цей період, що тривав від проголошення автономії України після падіння російської імперії до остаточної поразки українських сил від більшовицької влади, став визначальним для майбутніх поколінь українців, адже саме тоді відбувалися перші кроки на шляху до створення суверенної української держави. Революція продемонструвала прагнення українського народу до самостійності, відродження національних традицій, мови, культури та до самоідентифікації у світовому просторі. Українська революція вперше в новітній історії принесла Україні реальну можливість створення власних державних інститутів, таких як Українська Центральна Рада, уряд УНР, власні збройні сили та дипломатичні відносини з іншими країнами. Хоча революція завершилася поразкою для українських національних сил, її досвід залишив глибокий слід у національній пам'яті та став основою для подальших етапів боротьби за незалежність, які, зрештою, увінчалися успіхом у 1991 році.

У дослідженні, проведеного в межах магістерської роботи, ми встановили, що самостійна робота учнів є одним із найбільш ефективних методів у процесі вивчення складних історичних тем, зокрема подій Національної визвольної війни 1917–1921 років. Ця тема є надзвичайно важливою для формування української національної ідентичності, розуміння процесів державотворення та громадянської відповідальності. Аналіз основних методичних підходів до організації самостійної роботи показав, що завдяки таким завданням учні здобувають не тільки фактичні знання, але й ключові компетентності, необхідні для розвитку сучасної особистості. Самостійна робота в процесі вивчення історії забезпечує значне поглиблення

знань про складний період української історії, адже учні мають можливість особисто досліджувати події, працювати з історичними документами, розвивати навички критичного мислення та аналізу. Вивчаючи події 1917–1921 років, школярі отримують унікальну можливість зрозуміти, як українська нація боролася за незалежність та права свого народу, і як ці події відбивалися на подальшому розвитку української державності. Залучення учнів до самостійного вивчення цього періоду історії сприяє формуванню особистої відповідальності за здобуті знання, адже школярі навчаються не просто отримувати інформацію, а працювати з нею, аналізувати, порівнювати різні точки зору та робити власні висновки. Особлива роль самостійної роботи полягає також у розвитку вміння працювати з історичними першоджерелами — важливою компетенцією для учнів, яка дозволяє критично оцінювати джерела інформації, виділяти головне, структурувати і розуміти контексти. Завдяки цим навичкам школярі можуть глибше осмислювати такі документи, як універсали Центральної Ради, дипломатичні угоди, меморандуми, постанови та інші ключові матеріали, що формували хід історичних подій на початку XX століття. Це дозволяє учням зрозуміти мотивацію, політичні рішення та основні події революційної доби, а також оцінити їхній вплив на сучасність.

Крім того, використання сучасних методів самостійної роботи, таких як проектна діяльність, аналіз історичних джерел, робота з інтерактивними картами та мультимедійними ресурсами, дає можливість учням глибше та більш свідомо занурюватися в матеріал. Використання цих методів у поєднанні з традиційними формами роботи робить процес навчання більш цілісним і різноманітним, формуючи комплексний погляд на історичні події та процеси. Самостійне виконання таких завдань, як складання тез або проведення паралелей із сучасністю, допомагає учням усвідомити важливість історичного досвіду для розуміння нинішніх соціальних і політичних викликів. Методологія організації самостійної роботи учнів з цією темою підтвердила свою ефективність також у підготовці школярів до навчання у

вищих навчальних закладах, де значна частина навчального процесу базується на самостійній дослідницькій діяльності. Учні, які вміють працювати з підручниками, картами, джерелами інформації та документами, аналізувати й узагальнювати матеріал, краще підготовлені до складних академічних завдань, що виникають у процесі навчання у вишах.

Таким чином, організація самостійної роботи учнів під час вивчення подій Національної визвольної війни 1917–1921 років є невід’ємною частиною освітнього процесу, що сприяє всебічному розвитку учнів, формує здатність до критичного аналізу, забезпечує глибоке розуміння національної історії та її значення для сучасності. У цьому контексті вчитель виступає як наставник, що допомагає учням формувати навички дослідницької діяльності, відповідальність і самодисципліну — якості, які необхідні для успішного навчання та розвитку в умовах сучасного світу. Цей досвід є надзвичайно цінним для учнів і сприяє формуванню в них активної громадянської позиції та розуміння ролі кожного громадянина у становленні національної державності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барановська Н. М. Вплив Першої світової війни на зростання української національної свідомості та революційні процеси в Україні (1917–1918 рр.). Військ.-наук. вісн. : зб. наук. пр. / Акад. сухопут. військ ім. гетьмана П. Сагайдачного. Львів, 2014. Вип. 22. С. 79–93.
2. Березовський О. М. Українська соціал-демократична робітничка партія у працях дослідників 1917–1920-х років. Гілея: наук. вісн. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова [та ін.]. Київ, 2011. Вип. 44. С. 210–218.
3. Бернацька Н. П. Причини поразки національної Української революції. Історичні, культурні та соціально-економічні аспекти регіонального розвитку: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф., 14 листоп. 2017 р. / Кременчуц. нац. ун-т ім. Михайла Остроградського [та ін.]. – Кременчук, 2017. – С. 11–13.
4. Верстюк В., Скальський В. Українська революція 1917–1921 рр. у політиці формування національної пам'яті в 2007–2010 рр. Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр.: зб. наук. ст. / НАН України, Ін-т історії України. Київ, 2010. Вип. 5. С. 5–22.
5. Верстюк В.Ф. Українська революція 1917–1921 [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Україна-Українці. Кн. 2 / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2019.-842с. URL: <http://surl.li/dbxzxg>
6. Вітюк О. О. Міське самоврядування на Поділлі в добу Української революції 1917–1920 рр. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : [спец.] 07.00.01 «Історія України». Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2014. 20 с.
7. Гармаш В. І Універсал ЦР. Проголошення автономії України.URL: <http://surl.li/fhxpkt>
8. Головченко В. І. Герман Гуммерус і Україна: революція 1917–1920 рр. очима фінляндського дипломата. Україна дипломатична : наук. щорічник /

- Дипломат. акад. при М-ві закордон. справ України [та ін.]. Київ, 2013. Вип. 14. С. 375–390.
9. Гошуляк І. Л. Українська революція 1917–1920 рр.: досвід та уроки національного державотворення (деякі методологічні застереження). *Визвольний шлях*. 2001.
 10. Грабовська Г. М. Організаційно-правові засади розвитку освіти в період української національної революції, 1917–1921 рр. : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Г. М. Грабовська ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2010. 20 с.
 11. Державний стандарт профільної середньої освіти. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 25 липня 2024 р. № 851.
 12. Діячі Української революції 1917-1921 рр.: Енциклопедичний довідник. – Зошит 1 / Відп. ред. Верстюк В.; Відп. секретар Кудлай О.; Автори: Басара-Тилішак Г., Бойко О., Буравченков А., Верстюк В., Корольов Г., Кудлай О., Лупандін О., Осташко Т., Павлишин О., Пиріг Р., Рубльов О., Скальський В., Тимченко Р. НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2022. 443 с.
 13. Добко Т., Дуднік О. Українська революція (1917-1921) у бібліографічних покажчиках: монографія. НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; наук. ред. Л. А. Дубровіна. Київ: НБУ ім. В. І. Вернадського, 2022. 386 с.
 14. Довідник з історії України (А - Я) : посібник для серед. загальноосвіт. навч. закл. / Інститут історичних досліджень Львівського національного ун-ту ім. Івана Франка ; упоряд. І. З. Підкова ; заг. ред. І. З. Підкова, Р. М. Шуста. 2. вид., доопрац. і доп. К. : Генеза, 2002. 1135 с.
 15. Донець А. Л. Студентство України: матеріальне забезпечення і умови навчання (1917–1920 рр.). *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Серія: Історичні науки*. Кам'янець-Подільський, 2013. Вип. 6. С. 313–325.

16. Дудник О. Уманщина в добу Української революції 1917-1921 рр.: монографія. Умань: Візаві, 2022. 198 с.
17. Енциклопедія історії Української революції 1917-1921 рр. – Зошит 2 / Відп. ред. Верстюк В.; Відп. секретар Кудлай О.; Автори: Басара-Тиліщак Г., Бойко О., Венглевич В., Верстюк В., Кудлай О., Корольов Г., Лупандін О., Любовець О., Матяш І., Осташко Т., Павлишин О., Пиріг Р., Пугач Д., Скальський В., Тимченко Р. НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2022. 195 с.
18. Енциклопедія історії Української революції 1917-1921 рр. Зошит 3: Постаті Української революції / Відп. ред. Верстюк В.; Відп. секретар Кудлай О.; Автори: Басара-Тиліщак Г., Бойко О., Венгелевич В., Верстюк В., Давидюк Р., Корольов Г., Кудлай О., Лазарович М., Литвин М., Лозовий В., Осташко Т., Павлишин О., Пиріг Р., Сисин Франк, Тимченко Р. НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2023. – 154 с.
19. Енциклопедія історії Української революції 1917-1921 рр. Зошит 4 / Відп. ред. В. Верстюк; Відп. секретар О. Кудлай. НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2023. 386 с.
20. Завальнюк О. М. М. М. Васильківський – приват-доцент Кам'янець-Подільського державного українського університету (1919–1921 рр.) / О. М. Завальнюк // Матеріали XI Подільської історико-краєзнавчої конференції / НАН України, Ін-т історії України [та ін.]. Кам'янець-Подільський, 2004. С. 513–517.
21. Заріцька І. М. Особливості земельного законодавства владних режимів доби Української революції (1917–1921 гг.). Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право. Київ, 2012. Вип. 173, ч. 3. С. 16–20.
22. Ісаков П. М. Селянський повстанський антикомуністичний рух на Лівобережній Україні (березень 1919 – листопад 1921 рр.) : автореф. дис.

- ... канд. іст. наук : 07.00.01 / П. М. Ісаков ; НАН України, Ін-т історії України. Київ, 2001. 23 с.
23. Історія України. Підготовка до ЗНО. Пам'ятки архітектури та образотворчого мистецтва, обов'язкові для розпізнавання абітурієнтами. Портрети історичних персоналій. Більчук М. , Давидова О., Давидов Г. - Тернопіль : Підручники і посібники. 2022.
24. Історія України: словник-довідник для студентів вищих навчальних закладів / М. В. Яцюк, Л. М. Жванко, О. Л. Рябченко, Г. Г. Фесенко; за ред. М. В. Яцюка; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Х.: ХНАМГ, 2010. 247 с.
25. Каліберда Ю. Національні військові формування в українських арміях 1917–1921 років. Воєнна історія. 2012. № 1. С. 20–30.
26. Капелюшна М. В. Історико-правові дослідження законодавчих засад державного будівництва в Україні (1917–1921 рр.): аналіт. огляд наук. доробку правознавців укр. Діаспори. Часопис Київського університету права: укр. наук.-теорет. часопис / Київ. ун-т права НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2013. № 2. С. 61–66.
27. Комарніцький О. Б. Містечка Правобережної України в Українській революції, 1917–1920 рр.: (історіографічний аспект). Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Серія: Історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2001. Т. 7. С. 515–521.
28. Концептуальні засади реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти. Затверджено Наказом Міністерства освіти і науки України від 30.07.2024 р. № 1072.
29. Короткий словник понять і термінів історії країн світу, Європи та України I половини ХХ століття. URL: <http://surl.li/pbvsvp>
30. Крестовська Н. М. Типологія української революції, 1917–1921 років / Н. М. Крестовська // Правозастосування: теорія, методологія та практика : зб. матеріалів Міжнар. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція»,

- м. Київ, 13 квіт. 2017 р. : тези наук. доп. Київ ; Тернопіль, 2017. С. 220–224.
- 31.Кривець Н. В. Джерела до історії українсько-німецьких відносин, 1918–1933 рр. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики* : зб. наук. пр. / НАН України, Ін-т історії України. Київ, 2007. Число 14. С. 136–149.
- 32.Кульчицький С., Власов В., Панарін О. Довідник з історії України до ЗНО для абітурієнтів та школярів : видавництво Літера.2020. 528с.
- 33.Литвин М. Р. Проект «Україна». Галичина в Українській революції 1917–1921 рр. Харків : Фоліо, 2015. 379 с.
- 34.Малий словник історії України / Ред. кол.: В. Смолій, В. Верстюк, С. Віднянський, В. Горбик, В. Даниленко, М. Коваль, М. Котляр, С. Кульчицький, В. Литвин, О. Майборода, П. Панченко, Ю. Пінчук, В. Сарбей, А. Слюсаренко, П. Тронько. К.: Либідь, 1997. 464 с.
- 35.Методика викладання історії в допоміжній школі: методичні рекомендації / упоряд.: Гіренко Н. А., Гришин Ю. І., Липа В. О. Словянськ: СДПУ, 2010. 157 с.
- 36.Молоткіна В. Історичні документи як засіб активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти на уроках історії. *Society. Document. Communication. Соціум. Документ. Комунікація*, (16), 2022. С. 107-129.
- 37.Навіщо Були Потрібні Універсали? Історія України від імені Т.Г. Шевченка.URL: <http://surl.li/fqpikn>
- 38.Новий довідник. Історія України. К.: Казка, 2005. 736 с.
- 39.Орехова О. Організація самостійної роботи здобувачів освіти з інтелектуальними порушеннями на уроках історії України. URL: <http://surl.li/ujfplj>
40. Основні етапи роботи з історичними документами.URL: <https://studfile.net/preview/8562826/page:2/>

- 41.Рєєнт О. П. Українська революція і робітництво: Соціально-політичні та економічні зміни 1917–1920 рр. К.: Ін-т історії України НАН України, 1996. 265 с.
- 42.Словники, довідники, енциклопедії.URL: <http://surl.li/tlbigk>
- 43.Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис: Монографія. К.: Либідь, 1999. 976 с.
- 44.Солдатенко В. Ф. Концепції української революції та національної соборності у світлі політичної практики 1917–1920 років: монографія. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. 608 с.
45. Українська революція (1917-1921): перші війни з більшовиками. The Документаліст.URL: <http://surl.li/vwprqik>
- 46.Українська революція 1917-1921 рр: що треба знати. Віталій Скальський. WAS.Talks.URL: <http://surl.li/nfquqk>
- 47.Українська революція і державність (1917–1921 рр.) : наук.-бібліогр. вид. / НАН України ; редкол.: Л. А. Дубровіна (голова) та ін. ; наук. ред.: С. С. Кіраль ; наук. консультант В. Ю. Омельчук ; вступ. ст. В. Капелюшного ; авт. кол.: В. С. Гоїнець, Л. М. Ковінченко, Л. В. Лісовська ; бібліогр. ред. Л. С. Новосьолової. Київ : НБУВ, 2018. 817 с.
- 48.Харківська Н. Івакін О. Довідник з історії України 5-11 клас до ЗНО: Основа, 2020. 208 с.
- 49.Черниш Н. І. До питання про сучасну типологію енциклопедій // Вісник Книжкової палати. 2015. № 4. С. 3–9.

ДОДАТКИ

Додаток А

Рис. 1. Територію якого державного утворення позначено на карті жирною лінією?

Рис. 2 Прочитайте фрагмент історичного документа та визначте, хто з діячів, зображених на фото, очолював делегацію Української Центральної Ради до Петрограда?

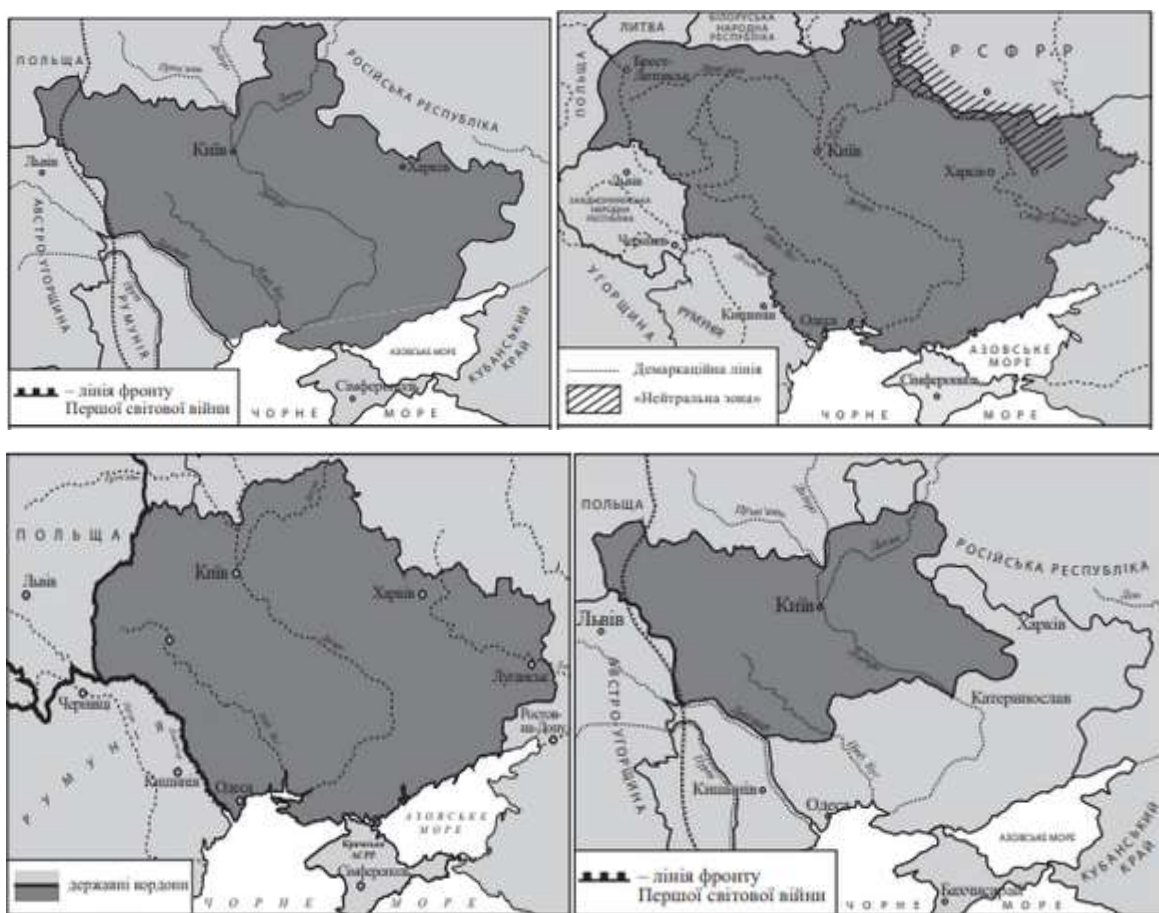

Рис. 3 Укажіть картосхему, на якій відображено територіальні межі Української Народної Республіки на момент її проголошення.

Виконав магістрант
2 курсу МІ 61 групи

Піотровський О.О.

Робота допущена до захисту

Завідувач кафедри
к.і.н., доцент

Островий В.М.

Декан факультету
д.пед.н., професор

Бучківська Г.В

25 листопада 2024 р.